

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KLASİK VE MODERN TEFSİRLERDE MUCİZE ALGISİNIN
KARŞILAŞTIRILMASI: İSRÂ VE Mİ'RAÇ ÖRNEĞİ

Zehra ÖZER ÖĞRÜ

Kasım-2024
BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KLASİK VE MODERN TEFSİRLERDE MUCİZE ALGISİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI: İSRÂ VE Mİ'RAÇ ÖRNEĞİ

Zehra ÖZER ÖĞRÜ

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

Diğer Jüri Üyeleri
Doç. Dr. Şükrü AYDIN Dr. Öğr. Üyesi M. Tahir GÜNDÜZ

Kasım-2024
BATMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Zehra ÖZER ÖĞRÜ tarafından hazırlanan “Klasik ve Modern Tefsirlerde Mucize Algısının Karşılaştırılması: İsra ve Miraç Örneği” adlı tez çalışması 25/11/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

.....

Üye

Doç. Dr. Şükrü AYDIN

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Tahir GÜNDÜZ

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Zehra ÖZER ÖĞRÜ
26.11.2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KLASİK VE MODERN TEFSİRLERDE MUCİZE ALGISININ KARŞILAŞTIRILMASI: İSRÂ VE Mİ'RAÇ ÖRNEĞİ

Zehra ÖZER ÖĞRÜ

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Nurullah Aktaş

2024, 68 Sayfa

İslam dininin temel kaynağı olan ve biz müslümanlar için bir hayat kitabı sayılan Kur'an; 23 yıllık bir süre zarfında yaşanan olaylar ile bağlantılı olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e inmiş ve O'nun tarafından peyderpey ashabına aktarılmıştır. Kur'an, Resulullah'a iniş tarzı ve üslup yapısı itibari ile çok çeşitli ve kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Kur'an'da geçmiş millet ve ümmetlerin halleri ve akıbetleri yer aldığı gibi, Resulullah'ın peygamberliği döneminde şahit olunan kimi olayların izlerine ve örneklerine de rastlamak mümkündür. Bu olaylar kimi zaman gündelik yaşantıda karşılaşılan bazı durumlar iken kimi zaman ise Resulullah'a bahsedilen bazı harikulade olay ve mucizeler de Kur'an'ın içeriğine konu olmuştur. Tefsir ilmi ise Resulullah'ın vefatından çok sonra ortaya çıkan bir ilim olarak Kur'an'da bahsedilen mevzubahis mucizeleri de ele alır ve değerlendirir. Tefsir eserlerinin yazarlarının ve ortaya çıktığı zaman diliminin farklı oluşu, bu ilim dalında yazılan eserlerin Kur'an'daki olaylara bakış açısının ve değerlendirmelerinin farklı oluşuna zemin hazırlamıştır. Bahsi geçen mucizevi olaylardan biri de Hz. Muhammed'in, davetin Mekke döneminde yaşadığı ve İslam tarihindeki en büyük mucizelerden biri olarak kabul edilen İsrâ ve Miraç olayıdır. "Sery" kökünden türeyen İsrâ kelimesi, geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma anlamlarına gelir. Bu terim Kuran ve sünnette Peygamber efendimizin bir gecede Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yaptığı yürüyüşü ifade etmek için kullanılır. Mi'raç kelimesi ise sözlükte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamlarına gelen "uruc" kelimesinden türemiştir ve sünnet ve Kur'an'da Resulullah'ın Mescid-i Aksa'dan arşa yükselişini tabir etmek için kullanılan bir terimdir.

Kur'an'da mucize kavramı ve bu kavramın tefsir eserlerinde ele alınışı hakkında birçok çalışma olsa da mevcut konuyu klasik ve modern tefsirler üzerinde karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmanın eksikliği dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen mucize özelinde genel olarak tefsirlerdeki mucize algısı üzerine yoğunlaşılacak ve İsrâ ve Miraç mucizesinin tefsiri ile genelde diğer mucizelerin modern ve klasik metinlerde ele alınış biçimleri arasındaki farklar ekseninde kimi değerlendirilmeler ve tespitler yapılacaktır. Çalışmadaki amaç; mezkûr mucize ve konu olduğu sure üzerinde lugavi ve mana eksenli kimim değerlendirmelerden sonra; genelde mucize konusunun özelde ise İsrâ ve Miraç mucizesinin incelenmesi, bahsi geçen mucize algısının tefsir kitaplarındaki yansımalarının araştırılması, bu yansımaların klasik ve modern tefsir metinlerindeki farkları ve bu farkların sosyolojik ve siyasi sebeplerinin açıklanması sureti ile konuyu birçok farklı yönden ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mucize, İsrâ ve Miraç, Klasik ve Modern Tefsir

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

COMPARISON OF MİRACULOUS PERCEPTION IN CLASSICAL AND MODERN TAFSİR: THE CASE OF ISRA AND MİRAJ

Zehra OZER OĞRU

**Institute Of Social Sciences Of Batman University
Department Of Basic Islamic Sciences**

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

2024, 68 Pages

The Quran, which is the basic source of the religion of Islam and is considered a book of life for us Muslims; It was revealed to our Prophet (pbuh) in connection with the events that took place over a period of 23 years and was gradually conveyed by him to his companions. The Quran has a very diverse and comprehensive content in terms of the way it was revealed to the Prophet and its stylistic structure. Just as the situations and fates of past nations and ummahs are included in the Quran, it is also possible to come across traces and examples of some events witnessed during the prophethood of the Prophet Muhammed (pbuh). While these events are sometimes encountered in daily life, sometimes some wonderful events and miracles granted to the Prophet are also subject to the content of the Quran. The science of tafsir, as a science that emerged long after the death of the Prophet, also deals with and evaluates the miracles mentioned in the Quran. The difference in the authors of the tafsir works and the time period in which they appeared paved the way for the different perspectives and evaluations of the works written in this branch of science on the events in the Quran. One of the miraculous events mentioned is the Isra and Miraj event that Prophet Muhammad (pbuh) experienced during the Mecca period of the invitation and is considered one of the greatest miracles in Islamic history. The word Isra, derived from the root "Sery", means walking at night, traveling at night. This term is used in the Quran and Sunnah to refer to our Prophet's walk from Masjid al-Haram to Masjid al-Aqsa in one night. The word Mi'raj is derived from the word "uruc", which means "to go up, to rise" in the dictionary, and it is a term used in the Sunnah and the Quran to describe the ascension of the Prophet from Masjid al-Aqsa to the divine throne. Although there are many studies on the concept of miracle in the Quran and the treatment of this concept in tafsir works, the lack of a study that deals with the current subject comparatively on classical and modern tafsir draws attention. In this study, we will focus on the perception of miracles in commentaries, specifically the miracle in question, and some evaluations and determinations will be made on the basis of the differences between the interpretation of the miracle of Isra and Miraj and the way other miracles are handled in modern and classical texts in general. The purpose of the study; After some linguistic and semantic evaluations on the miracle in question and the surah it is about; It aims to address the subject from many different perspectives by examining the subject of miracles in general and the miracles of Isra and Miraj in particular, investigating the reflection of the aforementioned perception of miracles in tafsir books, explaining the differences in this reflection in classical and modern tafsir texts, and explaining the sociological and political reasons for these differences.

Key Words: Tafsir, Miracle, Isra and Miraj, Classical and Modern Tafsir.

ÖNSÖZ

Yaklaşık yirmi üç yılda nazil olan Kur'ân-ı Kerîm, Resulullah hayatta iken bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanmış ve pratik hayatta davranışlara yansımaları sağlanmıştır. Onun vefatından sonra İslam coğrafyasının genişlemesi ve muhataplarının farklı talep ve ihtiyaçlarının ortaya çıkması ile tefsir ilmine duyulan ihtiyaç hasıl olmuş ve farklı metotlarla tefsirlerin yazılması gündeme gelmiştir. Ortaya çıkan tefsir eserleri, yazıldığı zamanın gerekleri ve öne çıkan özelliklerinin değişmesi ile değişirken yazarının metodunun ve bakış açısının bir yansıması olması hasebiyle de farklılıklar arz edebilmiştir. Bu tür çalışmalar, Kur'ân'ı baştan sona tefsir etme, belli bir sure veya belli bir konuyu inceleme şeklinde olabilmektedir.

Ele alacağımız bu çalışma, tefsir ilminin ortaya çıktığı ve çeşitlendiği zamanlardan günümüze kadar devam eden tefsir türlerinde mucize algısını konu almaktadır. Genelde mucize özelde ise İsrâ ve Mi'raç mucizesi üzerinden değerlendirmelerin yapılacağı çalışmamızın amacı; klasik ve modern dönemde kaleme alınan tefsirlerdeki mucize algısının nasıl olduğuna ve farklılıklarına dikkat çekmek, bu farkları İsrâ ve Mi'raç hadisesi üzerinden değerlendirmektir. Konuyu ele alırken tefsir ilmini doğuşu, gelişmesi ve çeşitlenmesi, geçmişten günümüze mucize algısı, önceki toplum ve dinlerin mucize kavramına bakışı, tefsir tarihinde mucize kavramının yeri meselelerine değinilecekken aynı zamanda İsrâ ve Mi'raç hadisesinin tefsirlerde nasıl yorumlandığı konusu da ele alınacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde tefsir ilminin kısaca tanımı ve tarihine değinilecek, klasik tefsir ile modern tefsir tanımlarına yer verilerek bu tefsir türlerinin arasındaki farklar üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise mucize kavramının genel tanımı yapılacak, bu tanımın tarih boyunca farklı yorumları incelenecek, bu yorumların İslam kültürü içerisindeki farklılıklarının sebepleri araştırılacak, Kur'an-ı Kerim'de yer alan mucize örnekleri getirilecek ve özelde Resulullah'a bahşedilen mucize örnekleri ile konu detaylandırılacaktır. Üçüncü bölümde ise tefsir ilmi ile mucize kavramı arasındaki ilişki ele alınacak, mezkûr konunun klasik ve modern tefsirler üzerindeki etkileri incelenerek farkları ortaya çıkarılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise konuya dair yapılan çalışmalar neticesinde varılan kanaate yer verilerek mucize kavramının zaman ve şartların değişmesi ile farklı anlamlar kazanması meselesi değerlendirilecektir.

Bu noktada; yüksek lisans eğitimim boyunca bakış açısı ve ilmi birikimi ile bana büyük örneklik oluşturan, fikirleri ile yönlendiren, çalışmama her türlü yardım ve katkıyı

sağlamaktan çekinmeyen saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ’a, tez savunma sınavında jüri olarak bulunan ve birikimlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Şükrü AYDIN ve Dr. Öğr. Üyesi M. Tahir GÜNDÜZ’e, bugün sahip olduğum ilmi kimliğimin oluşması ve temellenerek gelişmesinde birincil role sahip olan İttihadu’l-Ulemâ (Alimler ve Medreseler Birliği) medreselerinin çok kıymetli seydaları ve hocalarına, eğitim hayatım boyunca her zaman desteklerini hissettiğim, bu süreçte büyük-küçük her türlü fedakarlığı yapmış olan sevgili aileme ve son olarak tez yazım aşamasında beni cesaretlendiren, desteğini esirgemeyen kıymetli eşime teşekkür etmeyi borç bilirim.

Zehra ÖZER ÖĞRÜ

Batman-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	2
1.2. Çalışmanın Önemi	2
1.3. Çalışmanın Materyal ve Yöntemi	3
2. TEFSİRİN TANIMI, TARİHİ, ÇEŞİTLERİ, EKOLLERİ ve METOTLARI.....	4
2.1. Tefsirin Tanımı.....	4
2. 2. Tefsirin Tarihi	5
2. 2. 1. Doğuşu ve gelişmesi.....	6
2.3. Tefsir Çeşitleri.....	7
2.3.1. Usûl açısından tefsir çeşitleri.....	7
2.3.1.1. Rivayet tefsiri.....	8
2.3.1.2 Dirayet tefsiri.....	8
2.4. Tefsir Ekolleri.....	9
2.4.1. İşarî tefsir ekolü.....	9
2.4.2. Fıkḥî tefsir ekolü.....	10
2.4.3. İçtimaî tefsir ekolü.....	10
2.4.4. İlmî/Bilimsel tefsir ekolü.....	11
2.4.5. Edebî tefsir ekolü.....	11
2.4.6. Dava ve aksiyon ekolü.....	12
2.5. Tefsir Metotları.....	12
3. ANA HATLARI İLE MUCİZE.....	18
3.1. Kavramsal Çerçeve.....	18
3.1.1. Sözlük anlamı.....	18
3.1.2. İstilahî anlamı.....	19
3.1.3. Mucize ile ilgili kavramlar.....	20
3.2. Önceki Peygamberlere Verilen Mucizeler ve Nitelikleri.....	22
3.3. Kur'an-ı Kerim'de mucize	25
3.4. Semavî Dinlerde Mucize.....	26
3.4.1. Yahudilikte mucize.....	26

3.4.2. Hristiyanlıkta mucize.....	27
3.5. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mucizeleri	28
3.5.1. Kur'an-ı Kerim	29
3.5.2. Diğer mucizeler	31
3.5.2.1. Şakk-ı sadr.....	31
3.5.2.2. İsrâ ve Miraç.....	33
4. TEFSİRLERDE MUCİZE ALGISI.....	35
4.1. Klasik Tefsirlerde Mucize Algısı.....	35
4.2. Modern (Çağdaş) Tefsirlerde Mucize Algısı	40
4.3. Klasik ve Modern Tefsirlerde İsrâ Olayı ve Miraç Olayının Ele Alınışı.....	53
5. SONUÇ	61
KAYNAKLAR	64

KISALTMALAR

a.s.: Aleyhim selam

akt.: Aktaran

bk.: Bakınız

çev.: Çeviren

der.: Derleyen

haz.: Hazırlayan

Hz.: Hazreti

nşr.: Neşreden

r.a.: Radiyallahu anh

s.a.v.: Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk.: Tahkik

v.: Vefat

vd.: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Kâinatın yaratıcısı olan Yüce Allah (c.c.) yaratılış tarihinin başından itibaren insanoğlu için seçtiği yasaları anlatacak, emir ve yasakları bildirecek kimi uyarıcılar göndererek onları uyarmış, doğru yolu bulmalarına rehberlik edecek bu önderler ile imtihan dünyasını onlara kolaylaştırmıştır. Bu önderler kimi zaman yalnızca peygamberler olurken kimi zaman bu peygamberler ile beraber suhuf veya kitaplar da yollamış, bunların sonraki çağlara miras kalacak birer hidayet kaynağı olmalarını sağlamıştır. Son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile beraber de insanlara rehberlik edecek olan kutsal kelamı Kur'ân-ı Kerim'i yollamış, onda yer alan emir ve yasaklar sayesinde doğruya giden yolu bizlere kolaylaştırmıştır.

Kur'ân, müslümanlar için bir hayat kitabı hükmündedir. Nüzulünün gerçekleştiği ilk andan günümüze kadar müslümanlar; sorularının cevapları, bilmedikleri meselelerin açıklaması, mükellef oldukları hususların tespiti için ilk kaynak olarak ona başvurmuşlardır. Bununla beraber her insanın anlama-kavrama seviyesinin aynı olmaması ve bakış açısının getirdiği farklar ayetlerden çıkarılan manaları da etkilediğinden dolayı herkesin her ayeti aynı şekilde anlayarak hayata geçirmesi kimi zaman mümkün olamamıştır. Bundan dolayı onun doğru anlaşılıyor olması, hakikat ve mahiyetinin hakkıyla kavranılması hayati önem arz eder. Bu önem de beraberinde, Kur'ân ayetlerinin doğru açıklamalarını bulmayı hedefleyen tefsir ilminin oluşumu için zemin hazırlar. İşte tefsir ilmi, bu ihtiyacın karşılanması amacıyla ortaya çıkmış ve ilk defa Resulullah'ın ayetler hakkında yaptığı kimi tefsirler şeklinde kendini göstermiştir.

Kur'ân-ı Kerim, biz müslümanların mukaddes kitabıdır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim her zaman hayatımızda önemli bir yere sahip olmuştur. Müminler, ilk ayetlerin iniş sürecinden itibaren hayatlarının her parçasında ona yer ayırmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'e verilen bu önem sebebiyle bütün İslam kültürü ve bilimsel disiplinleri Kur'ân-ı Kerim temelinde gelişmiştir. Kur'ân-ı Kerim asırlar boyunca İslâm Kültürü içindeki farklı düşünce okullarının kendi görüşleri için en güçlü delilleri aradıkları bir kaynak olagelmıştır.¹ Bundan dolayıdır ki Kur'ân'ın yorumlanmasında kimi zaman farklılıklar görülmüş, bu farklılıklar bazı kavramların nasıl yorumlandığı konusuna da yansımıştır.

¹ Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, (Ankara: İsam Yayınları, 2016), 15.

Mucize kavramı da bu kavramlardan biridir. Çalışmamıza konu olan mucize kavramı, zamanın ve algı seviyelerinin değişmesi ile beraber tefsirlerde de farklı bakış açıları ile ele alınmış, bu farklılıklar da çoğunlukla klasik ve modern zamanda yazılan tefsirlerde kendini göstermiştir. Zamanın ilerlemesi ile bilimsel bakış açısının dünya üzerindeki her şeyde olduğu gibi tefsirlerde de etkisinin arttığı görülmüştür. Bu da beraberinde ayetlerin yorumlanması konusunda da gözle görülür etkiler bırakmıştır. İşte çalışmamızda, genelde Kur'an'daki mucize algısı, özelde ise klasik ve modern dönem tefsirlerinin bu algıya olan yorum ve bakışları ele alınacak ve bu yorumlar incelenecektir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Yaklaşık yirmi üç yılda nazil olan Kur'an-ı Kerim, bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanmış ve pratik hayatta davranışlara yansımaları sağlanmıştır. İslam coğrafyasının genişlemesi ve muhatapların farklı talep ve ihtiyaçlarının ortaya çıkması, farklı metotlarla tefsirlerin yazılması gündeme gelmiştir. Bu tür çalışmalar, Kur'an'ı baştan sona tefsir etme veya belli bir sure ve belli bir konuyu inceleme şeklinde olabilmektedir. Bu çalışma, tefsir ilminin ortaya çıktığı ve çeşitlendiği zamanlardan günümüze kadar devam eden tefsir türlerinde mucize algısını konu almaktadır. Çalışmamızın amacı; klasik ve modern dönemde kaleme alınan tefsirlerdeki mucize algısının farklılığına dikkat çekmek ve bu farkları İsrâ ve Mirâç hadisesi üzerinden değerlendirmektir. Konu ele alınırken geçmişten günümüze mucize algısı, önceki toplum ve dinlerin mucize kavramına bakışı, İslam tarihinde şahit olunan kimi mucizeler, tefsir tarihinde mucize kavramının yeri ile geçmişten günümüze İsrâ ve Mirâç hadisesinin tefsirlerde nasıl yorumlandığı meselelerine değinilecektir. Ayrıca tefsir tarihine kısa bir bakış atılırken klasik ve modern tefsirler de ele alınacak ve bunlar arasında kimi karşılaştırmalar da yapılacaktır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Yapılacak olan çalışma ile mucize kavramının geçmişten günümüze yorumlanma şekli incelenirken aynı zamanda bu konunun klasik ve modern tefsirlerdeki anlam farklılıklarının karşılaştırılması imkânı mevcut olacaktır. Bu çalışmanın en önemli yönü, konu ile alakalı eser ve araştırmaları inceleme ve ilgili çalışmaları karşılaştırma imkanını sağlamış olmasıdır. Zira sair araştırmalar genel itibari ile tek metot üzerinden ilerlemiş ve

mezkûr karşılaştırmayı uygulama cihetine gitmemişlerdir. Bununla birlikte bu araştırma, geçmişten günümüze çokça tartışmalara konu olan İsrâ ve Mirâç hadisesini ele alacağından bu meseleyi bütün yönleriyle ele alma ve böylece araştırmacıların adı geçen kavramları tüm yönleri ile yorumlama imkanını bulması sağlanacaktır.

1.3. Çalışmanın Materyal ve Yöntemi

Çalışma sırasındaki hedef; mucize algısı hakkında geçmişten günümüze kadar olan değerlendirmelere ulaşabilmek amacıyla bu konu hakkında literatür taraması yaparak bu bilgileri elde etmek, klasik ve modern tefsir kaynaklarına ulaşarak bu kaynaklardaki mucize olgusu ile İsrâ ve Mirâç olayına ilişkin verileri elde ederek düzenlemek, elde edilen veriler arasında gerekli karşılaştırmalarda bulunarak değerlendirmeler yapmaktır. Çalışma sırasında materyal olarak birçok klasik ve modern tefsir metinler kullanılmıştır. Ayetlerin yanı sıra hadis kaynaklarından faydalanılmış, lügat ve kimi tarih kitapları ile çalışma zenginleştirilmiştir. Bahsi geçen kaynak ve metinler üzerinde semantik analizler yapılmış ve birçok farklı tefsirlerden aktarılan rivayetler sentezlenerek ortak bir çıkarım meydana getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu konu üzerine yoğunlaşmış olan makale, tez ve bildiri gibi çalışmalardan da faydalanılmaya çalışılmıştır. Önceki toplumların ve dinlerin mucize algısı hakkındaki değerlendirmelerine ulaşabilmek amacıyla ilgili kaynaklara ve kimi kutsal metinlere de başvurulmuştur. Çalışma sırasında genel itibariyle klasik ve modern eserlerin değerlendirilmesi ve yorumlanması yöntemi kullanılmıştır. Alanla ilgili kaleme alınan her türlü eser ve çalışma değerlendirilerek çalışmaya dahil edilmiş ve çalışmanın olabildiğince zenginleştirilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında konuya dair örnekler tespit edilerek tümevarım yöntemiyle bu konuda bir yargı elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bahsi geçen konulara dair anahtar kelimelerin etimolojik ve ıstılahî kimi tahlilleri yapılmış, böylece konunun anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Başarı Allah'tandır.

2. TEFSİRİN TANIMI, TARİHİ, ÇEŞİTLERİ, EKOLLERİ ve METOTLARI

İslam dininin ana kaynaklarından biri olan Kur'an-ı Kerim ile ilişkilendirilen tefsir ilmini tanıyabilmek için öncelikli olarak farklı kaynaklardaki tanımına müracaat etmek gerekir:

2.1. Tefsirin Tanımı

Tefsir kelimesi, ف-س-ر kökünden türeyen ve tef 'il babından gelen bir masdardır. Bu kökün (الفسر) anlamı akılla idrak edilen bir manayı açığa çıkarmak, izhar etmektir. *Tefsir* (تفسير) sözcüğü ise mübalağalı olarak yine bu anlamdadır.² Bu kelime için lügatte birçok farklı anlamlar verilmiştir. O anlamlardan en yaygın olanı tefsirin “açıklama, beyan etme” manalarında oluşudur.³ Kur'an-ı Kerim'de de bu tür kullanıma örnekler bulabilmek mümkündür. Furkan suresi 33. ayeti kerimesi bu örneklerden biridir:

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا

*“Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.”*⁴

Bazı alimler de “tefsir” kelimesinin maktûb olduğunu ve fesr ile benzer anlamlar taşıyan sefr kökünden geldiğini de iddia etmişlerdir. Bunun anlamı da keşf yani örtülü bir şeyi açmaktır. Nitekim kadın, örtüsünü yüzünden kaldırıp attığı zaman “سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ سُفُورًا” denir. Ayrıca “أَسْفَرَ الصُّبْحُ-أَيْ أَضَاءَ” yani “Gün ağardı, aydınlık oldu” denir.⁵

İstilahta ise tefsir; “Allah’ın Kur'an-ı Kerim’deki muradını beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalı” olarak tanımlanabilir. Bu terim, “Kuran-ı Kerim’i açıklama ve yorumlama faaliyeti, bu faaliyeti sistematik olarak yürüten ilim dalı, bu eserlerin ortak adı” olarak da açıklanmıştır.⁶ Ayrıca tefsir; “İnsan gücünün yettiği kadarıyla Kur'an-ı Kerim’i, Cenab-ı Hakk’ın muradına delaleti açısından araştıran bir

² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fi'l-Garibi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1991), “fesr”, 636.

³ Cemaluddin ibn-i Manzur, *Lisan'ul-Arab*, (Beyrut: Daru'l Sadır, 1993), “fesr”, 4/55; Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003) “fesr”, 4/320.

⁴ Mustafa Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirün*, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2012) 1/17.

⁵ Menna Halil el-Kattan, *Ulûmu'l-Kur'an*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 450.

⁶ Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul-İsam Yayınları, 2020) 8/54.

ilim” olarak da tarif edilebilir.⁷ Zerkeşî (v. 794/1392) tefsiri; “Allah’ın Muhammed (s.a.v.)’e indirdiği Kitabı’nın anlaşılmasına vesile olan ilimdir. Bu ilim o Kitap’ın manalarını açıklar, hükümlerini ve hikmetlerini ortaya çıkarır. Bu ilim lügat, nahiv, sarf, belagat ilmi, fıkıh usulü ve kıraat ilminden türemiştir. Esbab-ı nuzül, nasih-mensuhu bilmek için kendisine ihtiyaç duyulur.” şeklinde tanımlarken⁸ Ebû Hayyan (v. 745/1344) ise el-Bahru’l-Muhit’te “Tefsir; Kur’an lafızlarının telaffuzunu, delaletlerini, terkip halinde hamledilen manalarını ve bunları tamamlayan konuları inceleyen bir ilimdir.” diyerek tarif etmiştir.⁹

Bazı ulema da şöyle der: Istılahta tefsir; ayetlerin nüzülü, bunların ihtiva ettiği çeşitli yönler ve olaylar, iniş sebeplerini bilmek, Mekkî-Medenî, nasih-mensuh, muhkem-müteşâbih, husûsî-umûmî, mutlak-mukayyed, mücmel-müfesser manaları tespit etmek, helal ve haram, vaad ve vaid, emir ve nehiy, ibretli ifade ve emsalü’l-Kur’an’a uymaktır. Yine bir grup ulema ise tefsirin tanımını şöyle yapar: Manası Allah’ın (c.c.) kitabıyla açıklanan, sahih sünnetle tayin edilen şeye tefsir adı verilir. Böylece ayetin manası kendiliğinden ortaya çıkmış, vuzuha kavuşmuş olur. Bu durumda ayeti tefsir edenin şahsi görüşüne veya bir başka mana aramasına ihtiyaç kalmaz, ayetin manasını olduğu şekilde kabul ederek, manayı aşmaz.¹⁰ Özetle tefsir; Allah’ın, resulü Muhammed (s.a.v.)’e indirdiği kelimeleri olan Kur’an-ı Kerim’in, muhatabı olan insanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayan bir ilim dalıdır.

2. 2. Tefsirin Tarihi

Tefsir ilmi; ortaya çıkışı nübüvvet yıllarına dayanan bir ilimdir. Kur’an’ın ilk muhatapları tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını önemseyen Peygamberimiz (s.a.v.), bu ilmin temellerini ilk atan kişi, ilk müfessirdir. Tefsir ilminin tarihini şu şekilde aşamalandırmak mümkündür:

⁷ Muhammed Abdulazîm Zürkanî, *Menâhilü’l-irfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabî, 1995), 2/6.

⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr et-Türkî el-Mısırî ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an*, (Beyrut: Daru’l-Marife, 1990), 1/104.

⁹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1999) 1/26.

¹⁰ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulumi’l-Kurân*, (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2007) 2/347-348.

2. 2. 1. Doğuşu ve gelişmesi

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim; ilk aşamada ümmi bir topluluk ve ümmi bir peygambere inmiştir. Arapça olması hasebiyle ilk muhatapları tarafından ilk bakışta tümüyle anlaşılabilir gibi görünse dahi Kur'an'ın i'cazî yönü, muhteşem belagati, içinde barındırdığı müphem, müteşabih, garip vs., birtakım lafızlar, muhataplarının anlayış ve kavrama seviyelerinin farklı oluşu gibi sebepler dolayısıyla birtakım meselelerin açıklanması ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu konuda İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Kur'an-ı Kerim’de bulunan garip lafızlar ve müteşabih ayetlerin tamamını bilme konusunda Araplar aynı seviyede değillerdi. Aslında bu konuda Arapların bazıları bazısından üstündür.”¹¹ Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahabe döneminde ortaya çıkan bu ihtiyaç, o dönemde bizzat Resulullah tarafından giderilmiş ve açıklama ihtiyacı duyulan ayet ve lafızlar Resulullah (s.a.v.) tarafından açıklanmıştır. Dolayısıyla tefsir ilminin ilk aşamasının Resulullah'ın sahabeye olan açıklamaları olduğunu düşünürsek bu ilmin başlangıcı için asr-ı saadet dönemini belirlemek ve ilk müfessir olarak da Resulullah'ı zikretmek yerinde bir tespit olacaktır. Bununla beraber bu konuda farklı görüşler mevcut olsa da kuvvetli olan görüşe göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Kur'an'ın tümünü değil yalnızca sahabe tarafından anlaşılması zor olan bazı kısımları açıklayıp tefsir etmiştir. Resulullah'ın Kur'an'ı tefsirine İbn Abbas'ın şu rivayeti örnek olarak getirilebilir: “İbn Abbas şöyle demiştir:

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ

“İman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya...”¹²

ayeti nazil olduğu sırada bu, insanlara güç geldi. Onlar: “Ey Allah'ın Resülü! Hangimiz nefesine zulmetmez ki?” dediler. Allah Resülü: “O sizin kastettiğiniz değildir. Salih kul Lokman'ın:

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

“Muhakkak ki şirk, büyük zulümdür.”¹³

Dediğini işitmediniz mi, işte o zulüm ancak şirk demektir, buyurdu.”¹⁴

¹¹ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, 1/36.

¹² el-En'am 6/82.

¹³ Lokman 31/13.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), “İman”, 23 (No: 32).

Yukarıdaki örnekten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ı yalnızca lafzen ulaştırmakla kalmamış, onun manalarının inceliklerini de gerektiği zamanlarda ümmetine bildirmiştir. İşte tefsir ilminin başlangıç aşamasını Resulullah'ın (s.a.v.) yaptığı bu açıklamalar olarak kabul etmek mümkündür. Bu açıklamalar uzun süre nesilden nesile aktarıldı. Ashabtan önde gelen birtakım isimler hariç, sahabe; Resulullah'ın yaptığı açıklamalara bir şey eklemeyi veya bir şeyler çıkarmayı doğru bulmuyor ve yeltenmiyorlardı. Sadece İbn Abbas, İbn Mesud gibi önde gelen müfessir sahabeler Resul-i Ekrem'den (s.a.v.) intikal eden yorumları kullanarak Kur'an'ın tamamına yakını tefsir etmişlerdir.¹⁵ Resulullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra da O'nun yaptığı açıklamalar, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için müslümanlara ışık tutmuş ve nesilden nesile aktarılmıştır. Bu aktarımlar uzunca bir süre rivayet olarak kalmış, ancak Emevî döneminin sonu ve Abbasî döneminin başlarında hadis kitaplarının tedvin edilmesi ile beraber kendine hadis kitaplarından bir bab olarak yer bulmuş, böylece tedvin sürecine geçilmiştir. Bir süre bu şekilde devam eden tefsir ilminin gelişiminin sonraki aşaması ise tefsir rivayetlerinin başlı başına müstakil birer eser olarak İslam literatürüne eklenmesidir. İşte bu aşamadan sonra tefsir ilmi büyük bir adım daha atarak o zamana kadar rivayet ile sınırlı olan yöntemini genişletti ve aklî tefsir denilen metoda başvurular başladı. Bu noktadan itibaren tefsir ilminin tek bir yöntemle sınırlı kalmayıp çeşitli yollar ile zenginleştiğini görmek mümkündür.

2.3. Tefsir Çeşitleri

Tefsir ilminin temellenip kökleşmesinin ardından bu ilme olan ihtiyaç ve rağbetin artmasıyla beraber farklı metodlar ile kaleme alınmış tefsir çeşitlerine rastlanılmıştır. Bu tefsir çeşitlerini şöyle özetlemek mümkündür:

2.3.1. Usûl açısından tefsir çeşitleri

Bahsi geçen tefsir çeşitleri arasındaki en meşhur taksimatlardan biri usulüne göre yapılan tefsirlerin taksimatıdır. Bu taksimat, 2 çeşitten oluşur:

- 1- Rivayet Tefsiri
- 2- Dirayet Tefsiri

¹⁵ Birişik, "Tefsir", 8/58.

2.3.1.1. Rivâyet tefsiri

Yukarıda da bahsedildiği üzere tefsir ilmi, Resulullah (s.a.v.) ile başlayan ve daha sonrasında onun yaptığı yorum ve açıklamalar ışığında gelişen bir ilim dalı olarak uzun süre varlığını korudu. Resulullah'tan (s.a.v.) sonra sahabenin yaptığı tefsir de aynı çizgi üzerinde ilerliyor, dolayısıyla müslümanlar tarafından büyük ölçüde kabul görüyordu. “Sahabe görüşlerinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görüşlerinin yanında birer müracaat kaynağı olarak addedilmesi tamamen onların Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bir şekilde işitmiş olmaları ihtimaline ya da nüzul dönemine yakınlıkları sebebiyle daha isabetli tefsirler yapabilecek melekeye sahip oldukları anlayışına dayanıyordu. Hâkim'in sahabenin tefsiriyle ilgili olarak “Sahabe tefsiri, bizim nazarımızda merfu hükmündedir.” sözü sahabe tefsirine ilişkin bu algının somut ifadelerdir.”¹⁶ Bu tefsir çeşidinde de zamanın ilerlemesi ile kimi kopukluklar ve zaafiyetler yaşanmıştır. İsrailiyatların rivayetlere dahil edilmesi, isnatların hazfedilmesi gibi sebepler bu zaafiyetlerin temel nedenleri arasında sayılmıştır. Buna rağmen rivayet tefsiri, özellikle klasik dönemde ümmet ulemasının çoğunluğu tarafından daha güvenilir ve kabul edilebilir sayılmıştır. Bu tefsir metodunun en meşhur örnekleri:

- İbn Kesir'in (v. 775/1373) *Tefsir'ul Kur'an'il-Azim*'i,
- Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (v. 373/983) *Bahru'l-Ulûm'u*,
- Ferrâ el-Begavî'nin (v. 516-1122) *Mealimu't-Tenzil*'i,
- Celaluddîn es-Suyutî'nin (v. 911/1505) *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr'u* olarak gösterilebilir.

2.3.1.2. Dirâyet tefsiri

Abbasî dönemine kadar rivayet usulü ile aktarılan tefsir ilmi, genel itibari ile yorumdan uzak bir anlayış ile benimseniyor ve ele alınıyordu. Resulullah'ın (s.a.v.) yaptığı açıklamalar ve kimi önde gelen isimlerin bu açıklamalar ışığında yaptığı sınırlı yorumlar yeterli geliyor, sahabe ve tabiun ile sonradan gelen nesiller bu yorumlara ilavede bulunma konusunda çekimser davranıyordu. Tabiinden sonraki dönemde

¹⁶ Saliha Türkan, Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'İN Yeri, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4/3 (Eylül 2019), 340.

ilimlerin tedvini yaygınlaşıp kimi ilmî meselelerde ihtilaflar derinleşince mezhebî taassuplar meydana geldi ve bu anlayış, her fırkanın kendi fikrini benimseyen, bu fikri aktarma ve ispatlama çabasına giren tefsirler yazmasına sebep oldu.¹⁷ Bu da dirayet tefsiri de denilen yoruma dayalı tefsir sisteminin ortaya çıkışına zemin hazırlayan sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dirayet tefsiri, genel itibariyle yoruma dayalı olup akıl yürütme esasını benimseyen tefsir türüdür. Bu tefsir metodunun en meşhur örnekleri:

-Zemahşerî'nin (v. 538/1144) *el-Keşşâf'ı*

-Fahreddin er-Razî'nin (v. 606/1210) *Mefatihü'l-Gayb'ı*

-Ebû Hayyan'ın *el-Bahru'l-Muhît'i*

-Celâleddin el-Mahallî (v. 864/1459) ve Celâleddin es-Suyutî'nin *Celâleyn'i* olarak gösterilebilir.

Bunların yanında bir klasik dönem müfessiri olan İbn-i Cerir et-Taberi'nin (v. 310/923) *Camîu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an* adlı eseri ise rivayet ve dirayet yöntemini aynı anda cem etmiş olan önde gelen tefsir eserlerinden biridir.¹⁸ Bu örnekleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek mümkündür. Fakat çalışmamızın amacını aşacağından bu kadarını zikretmek yeterli olacaktır.

2.4. Tefsir Ekolleri

Rivâyet ve dirâyet yöntemleri, tefsir ekollerinin temelini oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte zamanla daha çok dirâyet tefsirinin alt ekolleri olarak yeni ekoller ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bu ekollerden bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

2.4.1. İşârî tefsir ekolü

Genellikle sufiler tarafından uygulanan bu tefsir metodunda ilham ve keşif yoluyla ayetlerin bâtını manası anlaşılmasına çalışılır. İşârî tefsirde bu manalar sufînin kalbine ilham olur ve onun tarafından açığa çıkarılır. Bu ekolde her ne kadar ayetlerin bâtını

¹⁷ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, 1/132.

¹⁸ Yusuf el Karadavî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, çev. Mehmet Nurullah Aktaş, (İstanbul: Nida Yayınları, 2015), 260.

¹⁹ Mehmet Zeki Doğan-Abdülbaki Güneş, Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış, *İlahiyat Dergisi*, 2 (Haziran 2019), 58.

manaları öncelense dahi bu manaların zahirî manalar ile çelişmiyor olmasına dikkat edilir. Bu yüzden İşârî tefsir metodunun kabul görmesi daha kolay olmuştur. Sufiler Kur'an'ı tefsir ederken genellikle temsili yorumlar ile yorumlayarak zahirî mananın dışına çıkarlar. Fakat bu yorumlama şekli sufilere has değildir. Bunun dışında kimi müfessirlerin de temsili yorumlar yaptığı bilinmekle beraber sufiler, yaptıkları temsili yorumları işaret olarak nitelendirip tefsirden ayırırken diğer müfessirlerin bunu yapmadıklarını, temsili yorumlarını tefsir olarak nitelendirerek kesinlik addettiklerini görüyoruz.²⁰

2.4.2. Fıkḥî tefsir ekolü

Kuran'ı Kerim'deki ahkam ayetlerini yorumlayan, ibadet, muamelat gibi konuları inceleyen tefsir ekolüdür. Diğer ismi ahkam tefsiri olan bu yöntem, "Kur'an-ı Kerim'in ameli yönünü ele alarak bu hususla ilgili ayetlerini açıklayan ve ondan bu konularla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan özel bir tefsir ekolünün adıdır."²¹ Bu tefsir yöntemi için Kur'an'ın inişi ile ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkündür.²² Resulullah'ın ayetler indiği sırada bu ayetlerdeki ibadet ve muameleatları ashabına direkt olarak öğretmesi, bu tefsir ekolünün ilk aşamalarındandır.

2.4.3. İçtimaî tefsir ekolü

İçtimaî tefsir metodu, ortaya çıkışı çok da eskilere dayanmayan, modern zamanda ortaya çıkan bir tefsir ekolüdür. Bu ekolde toplumsal meseleler, Kur'ânî bir bakış açısıyla ele alınarak yorumlanır. Daha çok akla dayanan bu yöntemde diğer yöntemlerden de yararlanılmakla birlikte daha çok muhatap kitlenin sosyal, bireysel ve toplumsal kimi ihtiyaçları ve güncel hayatı merkeze alınır.²³ Aklın Kur'an ile uyumunun ön plana çıkarılmasını amaçlayan bu ekol, Kur'an ile hayatı bütünleştirerek çağa uygun bir İslam modelini hedefler. Bu ekole göre Kur'an; ayet merkezli değil bütüncül olarak

²⁰ Mahmut Ay, İşârî Tefsiri Yeniden Düşünmek, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, (2011), 107.

²¹ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, Ahkam Tefsirleri ve Özellikleri, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (Haziran 1994), 204.

²² Mevlüt Güngör, *Kur'ân Tefsirinde Fıkḥî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkḥî Tefsir*, (İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996) 51-52.

²³ Birişik, "Tefsir", 8/62.

yorumlanmalı ve bu yorumlar, zayıf rivayet, İsrailiyat gibi tefsire zarar verecek yöntemlerden uzak bir şekilde yapılmalıdır.²⁴

2.4.4. İlmî/Bilimsel tefsir ekolü

Bir tefsir ekolü olarak ilmî tefsir ekolü, modern zamanda çıkmış olmasa da daha çok bu dönemde revaç bulmuş olan ve Kur'an ayetleri ile bilim arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı amaçlayan bir tefsir ekolüdür. Bu tarz tefsirlerin ortaya çıkışı, İslam dünyasındaki ilmî gelişmeler ve felsefe gibi ilimler ile tanışma dönemi olan Abbasilere kadar dayanır. Fakat o dönemde az kişi tarafından ilgilenilen bu ekol, günümüzde kendine oldukça fazla taraftar bulmuş ve halen de varlığını sürdürmektedir. Bu ekolde amaç, Kur'an ayetlerini bilimin ışığında tekrar okuyup yorumlamak ve Kur'an ile bilim arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak sureti ile Kur'an'ın bir mucizevî yönünü daha anlaşılır kılmaktır. Bilimsel tefsir taraftarlarının bu tefsiri yaparken dikkat ettikleri asıl nokta Kur'an ayetlerini bilime uyarlamaktan çok bu ayetlerdeki kimi manaları bilimin ışığındaki daha anlaşılabilir bir şekilde yorumlamaktır. Bilimsel tefsiri, Kur'an ibarelerindeki bilimsel yönleri açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşidi olarak tanımlayanlarda mevcuttur.²⁵

2.4.5. Edebî tefsir ekolü

Bu tefsir ekolünün taraftarları, Kur'an'ın edebî ve belagat yönünden mükemmeliyetini ele alır ve Kur'an-ı Kerim'in içerdiği bir takım gaybî haberler, lugavî mucizeler, tüm çağlara hitap edecek kapasitede oluşu gibi yönleri ile ilgilenerek onun mucizevî yönünü ön plana çıkarmayı amaçlar. Emin el-Hûlî (v. 1966) ve öğrencisi Aîşe Abdurrahman (v. 1998), mezkûr ekolün ortaya çıkışı ve gelişmesinde birincil role sahiptir. Tefsir ve belâgat alanında önemli çalışmaları olan el-Hûlî, edebî tefsir ekolü ile Kur'an'ı anlama faaliyetine yeni ve mühim bir bakış açısı getirmiştir. Edebî tefsir ekolü, yalnızca lugavî zeminde ilerleyen bir yöntem olmayıp, Kur'an'ı oldukça bütüncül ve sistematik tarzda ele alan bir yönleme sahiptir.²⁶ Kur'an'ı Kerim'in lafızlarında

²⁴ Mehmet Seri Doğru, *İctimaî Tefsir ve Tefsiru'l-Merağî*, (Ankara: İksad Yayınevi, 2022), 72.

²⁵ Abdurrahman Ateş, Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 4, (2002), 117.

²⁶ Murat Türker, Emîn el-Hûlî'nin Düşünce Yapısı ve Edebî Tefsir Yönteminin Fikrî Arka Planı, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 34/3, (2023), 920.

anlaşılmaz gibi görünen, birbirine benzeyen, Arap dilinde bilinmeyen ve buna benzer birtakım meseleleri ele alarak bunları tüm herkes için daha anlaşılır kılmayı amaçlayan bu ekol; Kur'an'ın, dolayısıyla da fetihler ve gelişmeler sayesinde büyük coğrafyalara yayılan İslam dininin tüm muhataplar tarafından doğru anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

2.4.6. Dava ve aksiyon ekolü

Bu ekolün kurucusu ve en ünlü taraftarı Seyyid Kutup'tur (v. 1966). Onun dışında bu ekol içerisinde baştan sona bu metodla tefsir yazan ikinci bir şahıs daha yoktur.²⁷ Bu tefsir ekolü birçok farklı isimle de anılmıştır. Bu ekol ile özdeşleşmiş olan Seyyid Kutub'a göre Kur'an yalnızca bir yasa, bilim, sanat veya okuma kitabı değil; aynı zamanda bir önder ve öğretmendir. Müslüman toplumunun hakkı ile İslam'ı yaşayabilmesi ancak sunî sistemlerden yüz çevirerek Kur'an'ı bir hayat kitabı haline getirmesi ve her alanda O'nu öncü kabul etmesi ile mümkündür. İşte Seyyid Kutub'un bu düşünceleri, aksiyon ve dava metodu ile yazılmış olan tefsiri Fî Zilali'l-Kur'an'a da birebir yansımıştır.

Saydığımız ekoller dışında da çeşitli tefsir ekolleri mevcuttur. Fakat çalışmanın sınırlarını aşacağından bunları saymakla yetineceğiz. Bunların yanında bir de zamanına ve ayetlere bakış açısına göre yapılan tefsir çeşitleri vardır ki bu da çalışmamızın ana konusunu oluşturur:

1- Klasik Tefsir Metodu

2- Modern Tefsir Metodu

2.5. Tefsir Metotları

Daha önce saydığımız tefsir çeşitlerinin yanında bir de metodlarına göre sınıflandırılmış tefsirler vardır. Bunların ayrımı genel olarak yazıldıkları zamana göre yapılmış olsa da bunlar aslında muhteva ve usûl açısından da birbirlerinden oldukça farklı tarzlara sahip tefsirlerdir. Bu tefsirleri aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür:

²⁷ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016), 145.

2.5.1. Klasik tefsir metodu

Tefsir ilmi, Resulullah (s.a.v.) döneminde başlamış ve ondan sonra da uzunca bir süre Resulullah'ın (s.a.v.) takip ettiği çizgide ilerlemeye devam etmiştir. İlk dönemlerde kullandığı metod biraz daha gelenekselci olan bu ilimde, klasik dönem örnekleri incelendiğinde bunlarda rivayetlerden fazlasıyla yararlanıldığı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulama ve açıklamalarının aslî kaynak sayıldığı ve İsrailiyatlara yer verme konusunda çok da seçici davranılmadığını söylemek mümkündür. İlk dönem müfessirlerinin tefsir yaparken genel olarak kullandıkları kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

- a. Kur'an-ı Kerim
- b. Peygamber (s.a.v.)
- c. İctihad ve hüküm çıkarma gücü
- d. Yahudi ve Hristiyanlardan ehl-i kitabın haberleri²⁸

Bir süre bu kaynaklardan beslenen tefsir hareketlerine zamanla farklı ekleme ve çıkarmalar yapılmış olsa da genel kanaat rivayet ağırlıklı olan bu tefsirlerin kabul görmesidir.

Fetihler döneminin ardından genişleyen İslam coğrafyası ile beraber meydana gelen Kur'an'ı tefsir etme ihtiyacını fark eden selef, Kur'an-ı Kerim'i anlama ve anlatma konusunda olağanüstü bir çaba sarfederek bu yolda üstün başarılarla imza attılar. Kur'an'ı çeşitli bakış açıları ile yorumlamak, ayetlerin zahirî ve bâtinî özelliklerini gözler önüne sermek konusunda sonradan gelen alimlere ışık tuttular. Farklı türleri ile tefsir kitaplarını okuyan kimse, önceki müfessirlerin araştırma ve derinlemesine inceleme konusunda tefsir ile ilgili çeşitli araştırmalarda ne kadar ileri seviyelere ulaştıklarını fark eder. Ehl-i kitaptan fazlaca yararlanma ve İsrailiyata ihtiyatlı yaklaşmama meselelerinde eleştirilmiş olsalar da bu müfessirler Kur'an'ı lügat, belagat, edebiyat, nahiv, fıkıh, vb. bütün yönleri ele almışlardır.²⁹ İşte selefin üstün bir çaba sarf ederek elde ettikleri bu çalışmaları genel başlık olarak "Klasik Tefsirler" diye adlandırmak mümkündür. Rivayet ve dirayet yönteminde de yazılan bu tefsirler, genel itibari ile geçmişten modern zamanımıza kadar yazılan tüm tefsirleri kapsar ve modern tefsir metodu ile yazılan tefsirler dışında kalan

²⁸ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, 1/37.

²⁹ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, 3/109.

tefsir çeşitlerini anlatır. Yukarıda değinmiş olduğumuz çeşitli ekol ve çeşitlerde yazılmış olması mümkündür. Klasik tefsir metodunda öncelik rivayet usulüne dayalı tefsirler olsa da dirayet metoduyla yazılmış olan tefsirler de mevcuttur.

2.5.2. Modern (çağdaş) tefsir metodu

17. yüzyıldan itibaren, özellikle Hristiyanlıkta ve kiliselerde baş göstermiş olan kimi sorunlar, halkı usandırmış, bir takım aydın ve düşünürleri rahatsız etmiş ve bunun neticesinde yeni hareketler ve düşünce akımları kendilerine rahatlıkla taraftar kazanma konusunda sorun yaşamamışlardır. Tanrıyı merkezine alan ve bunu yaparken çoğunlukla insan hakkını hiçe sayan ve hatta Tanrı-insan bağlantısı arasına din adamlarını yerleştirerek rant ve çıkarlar peşinde koşan, bu çıkarların zedelenmemesi uğruna aklı arka plana atarak sıradan halkı aklını kullanmaktan uzak bir hale getirmeyi amaçlayan ve yüzyıllar boyunca bu metod üzerinden adeta insanları ve dinî algılarını sömüren kimi hakim düşünceler, değişimleri tetiklemiş ve dinî otoriteyi sorgulamaya başlayan bir kesimin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bunun bir yansıması olarak dinin ve din adamlarının yanılmazlığı konusu gündem olmuş, aklın varlığı ve işlevi ön plana çıkarılmış, bunun neticesinde de sorgulayan, eleştiren, yeniden inşa eden toplulukların meydana gelişi başlamıştır. Bahsi geçen bu furyanın tüm dünyada olduğu gibi İslam dünyasında da kimi yansımaları olmuş ve kimi fikri yapılarda değişiklikler yaşanmıştır. Batıda yaşanan bu gelişmelerin İslam dünyasına büyük ölçüde etkide bulunduğunu, başka bir ifadeyle Batı'nın İslam dünyasını etkisi altına aldığını söylemek mümkündür. Bu süreçle birlikte 17. yüzyıldan itibaren görülen ıslahat faaliyetleri, yerini bir ölçüde onların devamı niteliğinde olan klasik İslam modernizminin faaliyetlerine bırakmıştır.³⁰

Tüm bunların yanında, yukarıda da değindiğimiz üzere klasik tefsir metodunu kullanan selefin üstün gayret ve çabası sonucu ortaya koyduğu tefsir eserleri muhteva açısından o kadar zengin ve çok yönlü idi ki bir zaman sonra, günümüzden kısa bir süre öncesine denk gelen dönemdeki alimlerin çalışma alanını daralttı. Tabiri caizse tefsir için bir durgunluk ve durağanlık ortamının oluşmasına vesile olan bu durum, yeni dönemdeki kimi bilimsel ve edebi gelişmelerin yaşanmasına kadar devam etti. Sanayi devrimi ile beraber tüm dünyada etkisini her alanda gösteren modernizm furası, İslam dünyasında

³⁰ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması (Batı'yla Münasebetin Kur'an Yorumuna Yansımaları)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 33-43.

da karşılık bulduktan sonra tefsir alanına da etki etti ve bu durağan dönemin ardından diğer alanlarda yaşanan gelişmelerin benzeri tefsir alanında da görülmeye başlandı. Bu gelişmelerin ışığında yeni araştırmalar ve yorumlamalarda bulunan yeni dönem alimleri, bu durağan dönemin son bulması ve tefsir ilminin yeni bir soluk kazanması için kapı aralanmasının önünü açmışlardır. Bu alimler tefsir konusunda her ne kadar klasik dönem alimlerinin tedvin ettiklerine büyük ölçüde güvenseler de Allah'ın kitabı hakkında, Kur'an tefsirinin yönelişinde bizim inkâr etmemiz mümkün olmayan bir etki bırakacak araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bunu da şu şekilde yapmışlardır:

a. Tefsire yığıldıkça yığılan ve gerekli zorunluluk olmadan ona karıştırılan bütün ilmî istidrâdlardan kurtulmak.

b. Tefsiri, Kur'an'ın yüceliğini ve güzelliğini tam olarak yansıtmaya engel olan israiliyata dair kıssalardan arındırmak.

c. Tefsiri Hz. Peygamber'den veya ashaptan nakledilen zayıf ve uydurma rivayetlerden temizlemek.

d. Tefsire yeni bir tarz kazandırmak. Söz konusu tarz da edebî ve içtimaî tefsir yöntemidir. Bu yöntem Kur'an'ın güzelliğini ortaya koyar, ince amaçlarını ve yüce hedeflerini ortaya çıkarır.

e. Büyük bir ciddiyet ve gözle görülür bir çabayla, Kur'an ile yeni ortaya konulan doğru bilimsel nazariyelerin arasını bulmak. Bu konuda müfessirler farklılık göstermiştir. Kimi aşırı gitmiş, kimi de mutedil bir çizgide olmuştur. Müslümanların ve müslüman olmayanların, Kur'an'ın bütün dönemlerde zamana uygun ölümsüz bir kitap olduğunu bilmeleri için bu yola başvurulmuştur.³¹

İşte çağdaş tefsiri oluşturan etkenler ve çağdaş tefsirin ortaya çıkışını hızlandıran sebepler genel olarak bunlardır. Klasik tefsirden sonra oluşan durağanlığı ortadan kaldırarak tefsir ilmine eski canlılığını kazandırmak ve Kur'an-toplum ilişkisini her dönemde muhafaza etmek isteyen bu metod, muhatapları tarafından fazlası ile rağbet görmüş ve görmeye devam etmektedir.

³¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Tefsir Tarihi, çev. Aydın Temizer vd. (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018) 3/11.

2.5.3. Klasik ve modern tefsir arasındaki farklar

Daha önce de değindiğimiz gibi, çağdaş dönem alimleri her ne kadar klasik dönem müfessirlerinin eser ve yöntemlerinden kısmen yararlanmış olsa da aslında onlar, Kur'an-ı Kerim'e yeni bir bakış açısı getirmişler, yeni yöntemler ile yorum sanatını icra etmişler ve Kur'an'ı anlamada önceliklerini farklı yollarla belirlemişlerdir. İki dönem arasındaki en bariz farklardan biri şudur ki; klasik dönemde tefsirde daha çok rivayet usulü benimsenmiş ve kabul görmüşken yeni dönemde aklın gerçekliği ve varlığı ön plana alınmış, yorumlamada öncelik akla verilmiş ve hatta yer yer aklın sınırlarını aşan birtakım gerçekliklerin inkâr edilmesi dahi söz konusu olmuştur. Realistik bakış açısını önceleyen çağdaş tefsirin rasyonalizm ve realizmden her şekilde etkilendiği söylenebilir. En azından tenkitçi bir tavır takınması bile rasyonalist etkinin izlerini taşımaktadır. Modern tefsir hareketinde gözlemlenen akılcı tavır onları "çağdaş Mutezile" olarak adlandırmaya da sebep olmuş ve Mutezile'nin etkisine dikkat çekilmiştir.³² Klasik dönemde de dirayet usulü ile yazılan tefsirler olmasına rağmen bu usulün altın çağı olarak yeni dönemi göstermek yerinde olacaktır.

İki metot arasındaki farklardan bir diğeri ise modern çağda yazılan tefsirlerde kelimelerden çok manalara yönelik yorumların yapılmasıdır. Klasik dönemde lugavi tahlillerin yoğun olarak yapıldığı gözlemlenirken modern dönem tefsir kitaplarında bu tahlillere pek fazla rastlanılmaz, aksine kelimelerin lügat manalarından çok içerdiği mana eksenini üzerinde durulur.

Modern tefsir hareketi, tefsirde kullanılan kavramların güncelleştirilmesini hatta çağdaş bazı kavramların kullanılmasını da önermiştir. Örneğin Hasan Hanefi'ye göre hilafet veya imamet kelimesinin anlamı şûra, biat ve seçim kelimelerinden hareketle ortaya konabilse de bu lafızlar, tarihsel yüklemeler ve mezhebi ayrılıklar sebebiyle artık kullanılamaz durumdadır. Çağdaş dönemde ses getirecek ve ilgi çekecek olan lafızlar, daha çok kullanımı mümkün olan lafızlardır. Hatta bu çağda öyle lafızlar vardır ki muhataplarının dikkatini anında cezbedecek niteliktedir. Sözelimi ideoloji, ilerleme, hareket, değişim, özgürleşme, kitleler, adalet lafızları böyledir. Bu lafızların kitleler

³² Hikmet Koçyiğit, Modern Tefsir Hareketinin Niteliği, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2013), 244.

nezdinde manevi karşılığı vardır ve bunlar oluşturulması mümkün olan millî kültürü ifade etme imkanına sahip lafızlardır.³³

Çağdaş dönem tefsirlerini klasik tefsirlerden ayıran bir diğer özellik ise modern dönemde yazılan tefsirlerde Kur'an'ın merkezde olmasıdır. Kur'an, İslam'ın ana kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim'in ezelden ebede her türlü bozukluk ve değişiklikten korunmuş olmasının bir neticesi olarak İslam dininin mensupları kendisine sonsuz bir güvenle bağlanmıştır. Özellikle tarihi süreçte İslam'ın içine sızmış bulunan bazı bid'atlere karşı Kur'an'ın korunmuşluğu inancı modern tefsir hareketinde Kur'an'ın merkeze alınmasında oldukça mühim bir rol oynarken, bir yandan da tefsire daha fazla misyonun yüklenmesine sebep olmuştur. Söz gelimi fıkıhın işlevleri bile tefsire yüklenmiştir. Bu durumun tefsirin yapısına zarar verebilecek bir tarafı da bulunmaktadır.³⁴ Bunun yanında çağdaş tefsirdeki bu Kur'an merkezilik anlayışı, hadislere de temkinli yaklaşma ve hatta kimi zaman hadisleri reddetmeye varan tavırlara sebep olmuştur. Modern dönemde hadisleri dışlama faaliyeti daha fazla yaygınlık kazanmış ve etkisini en çok da tefsir ilminde göstermiştir. Günümüzde mealcilik akımı olarak da kendini gösteren bu anlayış; hadisleri, icmayı ve bunlar gibi ehl-i sünnet tarafından dini anlayışın asli kaynakları olarak kabul edilen kimi yolları hiçe saymış, böylece İslam'ı yalnızca Kur'an lafızlarından çıkarılacak manalara hapseden bir zihniyeti savunmuşlardır. Bu da zamanla kimi dinî hükümlerin farklı ve hatta yanlış yorumlanmasına sebep olmuş, bunun neticesinde modern tefsir akımına karşı ulema ve halk nezdinde birtakım tepkilerin oluşmasının önünü açmıştır.

Bu saydığımız farklar dışında da klasik ve modern tefsir arasında birçok fark olduğunu söylemek mümkündür. Her iki dönemin gerekleri ve isteklerinin birbirinden çok daha farklı olduğu, tek bir tarzda yazılmış olan eserlerin bu beklenti ve ihtiyaçları tam manası ile karşılayabilmesinin zorluğu gözle görülür biçimde bellidir. Bu farkları her iki metotla yazılan tefsirleri okuyan bir insanın da rahatlıkla anlaması mümkündür. Fakat çalışmamızın sınırlarını aşacağından bunları saymakla yetinmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

³³ Koçyiğit, Modern Tefsir Hareketinin Niteliği, 244.

³⁴ Koçyiğit, Modern Tefsir Hareketinin Niteliği, 239.

3. ANA HATLARI İLE MUCİZE

3.1. Kavramsal Çerçeve

Bir kavramı iyi bir tahlil ile incelemek, sözlük anlamları ile ıstilahî manalarını anlamak, o kavramı doğru tanımak için gerekli olan adımlardandır. Mucize kavramını tanımak için de bu manaları incelemek yerinde olacaktır:

3.1.1. Sözlük anlamı

Mucize kelimesi, ع-ج-ز kökünden türeyen ve “if’al” vezninden olan bir ism-i faildir. “عجز” kelimesi temelde ‘bir şeyden geride, arkada olmak ya da kalmak ve onun bir işin, meselenin geri kısmında meydana gelmesi’ demektir. Azim ve kararlılığın zıddıdır.³⁵ Bu kökten türeyen عاجز ismi faili ise “zayıf kişi” manasına gelir.³⁶ Sonradan yaygın kullanımda ‘bir nesneyi yapmada eksik gelme, aciz kalma yahut ona güç yetirememe’ haline gelmiştir ki bu haliyle “قدرة” sözcüğünün zıddıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ

“Şu karga kadar da olamadım mı?”³⁷

Dolayısıyla bu kökten gelen mucize kelimesi bir ism-i fail kalıbı olarak, “aciz bırakan, kendisine güç yetirilemeyen” manalarına gelir. Buna binaen mucize, normal ve sıradan seyrinde ilerleyen bir olayın olağan seyrinin dışına çıkarak başkalarının aynısını yapmaya güç yetiremeyecekleri harikulade bir hale gelmesi ve bu olayın başkalarını aynısını yapma konusunda aciz bırakması olarak tanımlanabilir. Örneğin; bir insanın herhangi bir donanım veya alet olmadan uçabilmesi günümüz şartlarında bir mucize olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde akşam fidan olarak dikilen bir ağacın sabah meyve veren bir ağaca dönüşmüş olması da bir mucizedir.

Batılı düşünürler mucize için farklı tanımlar getirmişlerdir. Skolastik düşünür Thomas Aquinas’a (1225-1274) göre mucize, “Yalnızca Tanrı’nın gücüyle

³⁵ İbn-i Ahmed, Kitabu’l-Ayn, “acz”, 4/101.

³⁶ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (Dimeşk: Daru’l-Fikr, 1979), 4/232.

³⁷ el-Mâide 5/31; el-İsfehanî, *Müfredat fi’l-Garibi’l-Kur’an* “acz”, 547.

gerçekleşebilen ve insanın aklının kavrayamayacağı bir olgudur.” Ona göre, mucizeler insanların Tanrı’nın varlığına inanmalarına ve onun gücünü görmelerine yardımcı olur.³⁸ Alman Oryantalist Friedrich Max Müller (1823-1900) ise mucizeyi, “zayıf insanlar tarafından anlaşılmayan, kanuna uygun olmayan ve etki zincirini kırar gibi görünen şey” olarak tanımlamıştır.³⁹ Alman din bilimci Rudolf Otto (1869-1937) ise mucizeyi kutsalın rasyonel olmayan ve esrarengiz yönü olarak tanımlar.⁴⁰

3.1.2. Istilahî anlamı

Istılahta ise mucize; Allah Teala’nın esas itibariyle peygamberlerinin peygamberlik görevini taşıdıklarını doğrulamak amacıyla onların eliyle yarattığı ve diğer insanların benzerini yapmaktan aciz kaldıkları olağanüstü olaylara denir.⁴¹ Mutasavvıf Ebu Hafs (v. 260/874) mucizeyi, “eşyanın alışılmış düzeninden sapan ve peygamberler tarafından ortaya konulan bir olay” şeklinde tanımlamıştır.⁴² Maturidi’ye (v. 333/944) göre mucize, Peygamberin elinde ortaya çıkan ve benzeri öğrenim yoluyla meydana getirilemeyen bir olaydır.⁴³ Bâkılânî (v. 403/1013) mucizeyi, Allah’ın kudreti dâhilinde olan melek, insan ve cin gibi mahlûkatın güçlerinin faaliyet sahası dışında olan şeyler olarak tanımlarken⁴⁴ Taftazânî (v. 792/1390) ise; peygamber olduğunu ileri sürenin, iddiasını kabul etmeyen kimselere karşı meydan okuyarak, eşyanın alışılmış düzenini bozarak ortaya koyduğu olağanüstü şey şeklinde tanımlamıştır.⁴⁵ Hasan el-Benna’ya (v. 1949) göre ise mucize, “Tevhid davasıyla beraber olarak nebilerin eliyle gerçekleşen harikulade olay” olarak tanımlanabilir.⁴⁶

³⁸ Aykut Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 8.

³⁹ Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*, 8.

⁴⁰ Stuart Sarbacker, “Rudolf Otto and The Concept of The Numinous”, *Oxford Research Encyclopedia of Religion*, Oxford: Oxford University Press, 2016, 1.

⁴¹ Halil İbrahim Bulut, “Mucize” *Temel İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2020), 6/88.

⁴² Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mucize*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 25.

⁴³ Mâtürîdî, *Kitabut-Tevhid*, thk: Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, (İstanbul: İrşad yay., 2001), 289-290.

⁴⁴ Muhammed b Tayyib b Muhammed b. Cafer Bakıllânî, *et-Tevhid*, nşr: Richard J. Mc. Cartyh, (Beyrut: el-Mektebetu’ş-Şarkıyye, 1958), 57.

⁴⁵ Saduddin Taftazânî, *Şerhul-Akaid*, haz: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yay, 1991), 166.

⁴⁶ Hasan Ahmed Abdurrahman el-Benna (v. 1949), *en-Nezerât fî Kitabillah*, der: İsâm Tellîme, (Kahire: Dâru’t-Tevzî’ ve’n-Neşri’l-İslâmî, 1423/2002), 414.

Mucize kavramı farklı tasniflerle açıklanmış olmasıyla beraber en yaygın tasnif odur ki; 3 kısma ayrılır:

1- Hissî Mucize

2- Aklî Mucize

3- Haberî Mucize

Hissî mucizeler, genel itibari ile duyu organları ile algılanan mucizelerdir. Örneğin Hz. Salih'in duası neticesinde kayadan devenin çıkması, Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi, Hz. İbrahim'in ateşe atılması olayında ateşin esenliğe dönüşmesi vs. gibi örnekler, insanların bizzat duyuları ile müşahade ettikleri hissî mucizelerdir. Aklî mucizeler, insan aklına hitap ederek düşünmeye ve tefekküre sevk eden, bunun neticesinde hidayete erdiren mucizelerdir. Örneğin Kur'an'ın muhteşem i'caz ve üslubu, en büyük aklî mucize olarak kabul edilir. Haberî mucizeler ise peygamberlerin, Allah'ın izniyle gaybten haber vermeleri şeklinde gerçekleşir. Örnek olarak; nebilerin isyankâr topluluklara, başlarına gelecek olan azap felaketlerini önceden haber vermesi, Hz. Muhammed'in henüz gerçekleşmemiş olan birtakım hadiseleri önceden bilip bildirmesi haberî mucizelere birer örnektir.

3.1.3. Mucize ile ilgili kavramlar

Mucize kavramı, mana olarak Kur'an'ın birçok yerinde geçiyor olmasına rağmen kelime olarak Kur'an'da rastlanılmayan bir kelimedir. “Acz” kökünden gelen kelimeler bulunmasına rağmen bunlar bizim çalışmamıza konu edindiğimiz mucize anlamından uzak manalarda kullanılmışlardır. Bunun yerine mezkûr mananın anlaşılabilmesi için “mucize” kelimesi ile aynı anlama gelen “ayet, burhan, beyyine” vb. kelimelere yer verilmiştir. Bu kavramlardan biri olan “ayet (آية)” kelimesinin sözlük anlamı “bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren işarettir”tir. Bunun yanında “delil, ibret, işaret” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.⁴⁷ Ayrıca ayet, “alamet” manasında da kullanılır.⁴⁸ Bu kavram, Kur'an'da nebilerin mucizelerini ve yüce Allah'ın sonsuz kuvvetini delillendirmek için getirilen örneklerde kullanılır:

⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1991) 4/242.

⁴⁸ İbn Manzûm, “Âyet”, *Lisanu'l-Arab*, 14/62.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ

“Onlara bir ayet geldiği zaman, "Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız" derler. Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir.”⁴⁹

Bu ayet, müşriklerin Resulullah’a karşı duydukları derin kıskançlık duygusunu da ifade eder. Buna göre müşrikler Peygamber Efendimize (s.a.v.) karşı o kadar büyük bir kıskançlık hissetmektedirler ki talep ettikleri deliller kendilerine gösterilse dahi iman etmeye yanaşmayacaklardır.⁵⁰

Kur’an’da mucize kelimesi yerine kullanılan kavramlardan bir diğeri ise “beyyine (بينة)” kelimesidir. Bu kelime “ister hissi olsun ister akli olsun apaçık anlam” manasına gelmekte olup yine Kur’an’da geçen harikulade olayları tanımlamak için kullanılmıştır.⁵¹

وَالِى نَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ

“Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i Peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka bir ilâh yoktur. Gerçekten size Rabbinizden (benim peygamber olduğumu gösterecek) açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak Allah’ın şu devesi.”⁵²

Mucize kavramının yerine kullanılan kelimelerden biri de “burhân (برهان)” kelimesidir. Bu kelime Kur’an’da “hak ile batılı birbirinden ayıran kesin delil” anlamında kullanılır. Bu bağlamda nebilere bahsedilen kimi mucizeler, burhan kelimesi ile anlatılmıştır:

أَسْلَأَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ يَبْيَضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ وَاضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ

“Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir.”⁵³

⁴⁹ el-En’am 6/124.

⁵⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 2/466.

⁵¹ el-İsfahanî, *Müfredat fî Garibi’l-Kur’an* “beyyine”, 157.

⁵² el-A’raf 7/73.

⁵³ el-Kasas 28/32.

Bunların dışında aynı amaç için kullanılan başka kelimeler de vardır. Örneğin sultan, hak, furkan da bu kelimelerdendir ve bahsi geçen kelimelerin tümü Kur'an'da mucizevî halleri anlatmak için kullanılmıştır.

3.2. Önceki Peygamberlere Verilen Mucizeler ve Nitelikleri

Kur'an'da birçok peygamberin mucizelerine yer verilirken bazı peygamber olmayan kimselerin de olağanüstü hallerinden bahsedilmiştir. Kur'an'da yer alan peygamber mucizelerine örnek olarak şu ayetler getirilebilir:

“Sonra onların ardından da Firavun ve toplumuna Musa ile Harun’u mucizelerimizle gönderdik, fakat onlar kibirlendiler ve günahkâr bir toplum oldular. Katımızdan onlara hak (mucize) gelince: ‘Bu elbette apaçık bir sihirdir’ dediler.”⁵⁴

Bu ayette Hz. Musa ve Hz. Harun’un peygamber olarak gönderildikleri İsrailoğulları’na birtakım mucizeler ile geldikleri anlatılır. O mucizelerden bir kısmı şunlardır:

“Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı; o birdenbire apaçık, kocaman bir yılan kesiliverdi.”⁵⁵

“Sonra elini koynundan çıkardı; o da orada bulunan herkesin hayret dolu bakışları arasında bembeyaz oluverdi.”⁵⁶

“Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.”⁵⁷

Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü üzere Yüce Allah (c.c.) Hz. Musa’ya, asayı yılanı çevirme, elini göğsüne koyduktan sonra tamamen ak bir şekilde çıkarma, Kızıldeniz’i yarma gibi normalin dışında gerçekleşen kimi mucizeler göndererek davasını desteklemiştir. Hz. Musa dışında, Kur'an-ı Kerim’de olağanüstü hallerinden haber verilen peygamberlerden biri de Hz. İsa’dır. Hz. İsa, birden fazla mucize çeşidi ile anılır ve Kur'an-ı Kerim bu mucizeleri bize şu şekilde haber vermektedir:

“Allah onu İsrailoğulları’na peygamber olarak gönderecek, o da onlara şöyle diyecek: “Şüphesiz ben size Rabbinizden büyük bir mucize getirdim: Size çamurdan kuş

⁵⁴ Yunus 10/76-77.

⁵⁵ el-A’raf 7/107.

⁵⁶ el-A’raf 7/108.

⁵⁷ el-Bakara 2/50.

suretinde bir şey yapıp ona üfleyeceğim, o da Allah'ın izniyle gerçek kuş olacak. Allah'ın izniyle anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştireceğim. Yine Allah'ın izniyle ölüleri dirilteceğim. Evlerinizde ne yiyip, neleri biriktirdiğinizi size bir bir haber vereceğim. Eğer inanmak isterseniz bunda sizin için kesin bir delil vardır.”⁵⁸

“O zaman Allah şöyle buyuracak: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene olan nimetimi hatırla. Hani seni Rûhu'l-Kudüs ile desteklemiştim de hem beşikte hem yetişkin halde iken insanlarla konuşurdun. Sana yazı yazmayı, kitabı, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Hani benim iznimle çamurdan kuş suretinde bir varlık yapıyor, ona üflüyor, o da yine benim iznimle gerçek kuş oluyordu. Benim iznimle anadan doğma körü ve teni alacalıyı iyileştiriyor, yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Bir vakit de İsrailoğulları'nın öldürme kastıyla sana uzanan ellerini geri çekmiştim: kendilerine apaçık deliller ve mucizeler getirmiştin de aralarında küfür içinde boğulup gidenler: «Bu düpedüz büyüden başka bir şey değil!» demişlerdi.”⁵⁹

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı üzere Allah (c.c.) Hz. İsa'ya birden fazla mucize bahşetmiş ve bunu kendisine verdiği nimetlerden sayarak Kur'an-ı Kerim'de zikretmiştir.

Hz. Salih de Kur'an'da mucizeler ile desteklenen peygamberler arasından sayılmıştır. Zira kavmi kendisine inanmayı reddedince Allah (azze ve celle) tarafından kendisine bahşedilen bir nimet olarak sert kaya yarılmış ve içerisinden bir dişi deve çıkmıştır. Kur'an bu olayı bize şöyle haber verir:

“Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Onlara şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; çünkü sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Doğrusu Rabbinizden size apaçık bir delil gelmiştir. O da size bir mûcize olarak Allah'ın şu devesidir. Onu kendi hâline bırakın, Allah'ın arzında yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi can yakıcı bir azap yakalayır.”⁶⁰

“Ey kavmim! İşte bu, sizin için bir mûcize olmak üzere Allah'ın gönderdiği dişi devedir. Onu kendi hâline bırakın, Allah'ın arzında yesin içsin. Sakın ha, ona bir kötülük yapmayın; yoksa çok geçmez, sizi bir azap yakalayır.”⁶¹

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/49.

⁵⁹ el-Maide 5/110.

⁶⁰ el-A'raf 7/73.

⁶¹ Hûd 11/64.

*“Kâfirlerin keyfî olarak istedikleri mûcizeleri göndermekten bizi alıkoyan tek sebep, daha öncekilerin bu gibi mûcizeleri yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd halkına açıkça görünen bir mûcize olarak o dişi deveyi vermiştik de onu öldürmekle zulüm işlemiş, kendilerine yazık etmişlerdi. Biz o mûcizeleri sadece korkutup uyarmak için göndeririz.”*⁶²

Ayetlerden anlaşılıyor ki Yüce Allah, Salih (a.s.) kavmi olan Semud kavmine istekleri doğrultusunda bir mucize bahşetmiş ve sert kayanın içerisinde canlı bir dişi deve çıkarmıştır. Devamında ise inkâr edip deveye zarar vermeleri halinde bir azaba uğrayacakları uyarısını yapmıştır. Son olarak Kur’an’da Peygamberimize bahşedilen kimi mucizelere de yer verilir. Peygamber Efendimiz’e verilen Yüce Kitabımız Kur’an’ı Kerim ve çalışmamıza konu olan İsra ve Miraç olayı da bu mucizelerdendir:

*“Kulu Muhammed’i bir gece Mescid-i Haram’dan alıp Mescid-i Aksâ’ya götüreren Allah her türlü kusurdan ve ortaktan uzaktır. O Mescid-i Aksâ ki biz onun etrafını bereketli kıldık ve bu gece yolculuğunu o seçkin kula büyük işaret ve delillerimizden bir kısmını gösterelim diye yaptırdık. Şüphesiz ki O, evet O, her şeyi hakkıyla işiten, kemâliyle görendir.”*⁶³

*“İnkârcılar: “Muhammed bize Rabbinden bir mûcize getirse ya!” diyorlar. Kendilerine, önceki ilâhî kitaplarda bulunan bilgileri açıklayan Kur’an’ın gelmiş olması, onlar için yeterli değil midir?”*⁶⁴

Zikredilen ayetler, diğer peygamberler gibi Peygamber Efendimizin (s.a.v.) de birden fazla mucizeyle desteklendiğini bildirir niteliktedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu mucizelerin bir kısmına ayrıntılı olarak değinilecektir.

Kur’an’da mucizeleri zikredilen daha birçok peygamber vardır. Fakat çalışmamızın maslahatı açısından bu kadarını zikretmekle yetineceğiz. Görüldüğü üzere mucize kavramı Kur’an’da defalarca yerde zikredilmiş olan bir gerçekliktir. Zira mucizeler, peygamberlerin davasını doğrulama konusunda inkâr edilemez bir konuma sahiptirler. Bu yüzden yüce Allah’ın, davasını tebliğ için gönderdiği elçilerine harikulade olaylar bahşetme cihetiyle yardımda bulunması şaşılabilecek bir durum değildir.

⁶² el-İsra 17/59.

⁶³ el-İsrâ 17/1.

⁶⁴ Tâhâ 20/133.

3.3. Kur'an-ı Kerim'de mucize

Mucize kavramı İslam dâhil olmak üzere bütün dinlerin üzerinde durduğu bir konudur. Peygamberler, ortaya koyacakları delillerle Allah elçisi olduklarını ispat ve böylece muhataplarını ikna etmek durumundadırlar. Peygamberlerin ortaya koyduğu bu delillere sahip oldukları bazı özellikler sebebiyle mûcize denmiştir. Bu mûcizeler, her ne kadar insan güç ve kudretinin üstünde iseler de gönderildikleri toplumun alışkanlıklarıyla bir şekilde bağlantılı olmaları da gereklidir. Çünkü toplumun ilgi ve alakasını çekebilmeleri için mûcizelerin toplumun bilgi sahibi olduğu konularda gerçekleşmeleri peygamberlerin kabul edilmesi bakımından ilâhî hikmete daha uygundur. Nitekim Kur'an'da zikredilen Hz. Mûsâ'nın asâ ve parıltılı el mûcizeleri ile Mısır toplumunun sihir alışkanlığı, yine Kur'an mûcizesiyle Mekke toplumunda şiir ve edebiyatın zirveye ulaşması arasında sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir.⁶⁵ Peygamberin risaletini inkâr edilemeyecek şekilde ortaya koyan bu delil, bazen hissî bazen de aklî olabilir. Hissî olması Kitab-ı Mukaddes geleneğinde yer alan anlatılara uygundur. Hz. Muhammed (s.a.v.) ile beraber insanlığın ulaştığı aklî seviye de dikkate alınarak aklî mucize ön plana çıkarılmıştır.⁶⁶ Bunun yanında inkarcıların inkarlarında inat etmeleri sebebiyle kimi zaman mucizeleri açık açık görseler dahi iman etmedikleri sahneler olmuştur. Yüce Allah onların bu tavırlarını yererek bunu Kur'an'da şöyle bildirmiştir:

*“Göklerde ve yerde Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren öyle deliller var ki! Onlar, bu delillerle sürekli iç içe, yan yana bulunurlar, fakat üzerinde hiç düşünmeden tam bir aldırılmazlık içinde onlardan yüz çevirirler!”*⁶⁷

Ayete göre insanın kendisinde ve dış dünyada devamlı olarak yüzyüze ve iç içe olduğu ibret veren şeyler cereyan etmektedir. Eğer ki insan bu olaylara hikmet nazarı ile bakarsa asıl mucizeleri fark edecek ve yakînî imanın lezzetine varacaktır, fakat insanlar tüm bu delillere gözlerini kapatmayı seçerler.⁶⁸

“İnsanlar inansın diye ilâhî bir kitapla dağlar yürütülecek, yeryüzü parça parça edilecek ve ölümler diriltirilip konuşturulacak olsaydı, o kitap yine bu Kur'an olurdu. Fakat

⁶⁵ H. İbrahim Bulut, “Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih'in Deve Mûcizesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/3 (Haziran 2004), 137-150.

⁶⁶ İsmail Şık-Mehmet Arıcı, “Abdulkahir Bağdadi'nin Mucize ve Keramet Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (Aralık 2016), 93-112.

⁶⁷ Yusuf 12/105.

⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/261.

inatçı kâfirler buna da inanmazlardı. Gerçek şu ki, her şeyi murad edip yapmak yalnızca Allah'ın elindedir. Mü'minler hâlâ şunu anlamadı mı: Eğer Allah dileseydi bütün insanları doğru yola erdirirdi. Fakat o kâfirlerin yaptıkları işler, kurdukları düzenler ve sistemler yüzünden, başlarına âni ve büyük felâketler gelmesi veya bunların yurtlarının hemen yakınına inmesi devam edecektir. Allah'ın verdiği söz yerine gelinceye kadar da bu böyle sürüp gidecektir. Allah verdiği sözden asla caymaz.”⁶⁹

Yukarıdaki ayette de yine müşriklerin inatçı tavırları anlatılır. Daha öncesinde müşriklerin peygamberimizden ölülerini diriltmek, arazileri parçalayıp içinden ırmaklar akıtmak gibi birtakım harikulade olaylar talep ettikleri bilinmektedir. Bunları akabinde yüce Allah onların, bu istekleri gerçekleşse dahi iman etmeyeceklerini bildirerek inkârcı tabiatlarını haber verir.⁷⁰

3.4. Semavî Dinlerde Mucize

Mucize kavramı, geçmişten günümüze birçok dinî, sosyal ve kültürel kaynaklarda örneklerine rastlanılan bir olgu olmuştur. Semavî dinlerde de bu kavrama örnekler bulmak mümkündür:

3.4.1. Yahudilikte mucize

Yahudilikte Yahudi kutsal metinlerinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda mucizelerin üç boyutu dikkat çekmektedir: Birincisi, doğrudan Tanrı tarafından gerçekleştirilen mucizelerdir. Örneğin, “On Bela” veya “Mısır Belaları” olarak adlandırılan Mısırlıların başına gelen musibetler bu türdendir.⁷¹ İkincisi, Yehova'nın izniyle peygamberlerin göstermiş olduğu mucizelerdir. Örneğin, Firavun'dan kaçan İsrailoğulları Kızıldeniz'de sıkışınca Yehova, Musa'ya “Sen kendi asanı kaldır ve elini deniz üzerine uzat...” diye emretmiştir. Bunun üzerine Musa denileni yapmış, deniz ikiye ayrılmış ve İsrailoğulları denizden geçerek Firavun'dan kurtulmuşlardır.⁷² Üçüncüsü ise,

⁶⁹ er-Râ'd 13/31

⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/290.

⁷¹ İlgili konu için bkz: el-A'raf 7/133.

⁷² İlgili konu için bkz.: el-Bakara 2/50.

bir peygamberin isteği üzerine Yehova'nın emriyle meydana gelen mucizelerdir. Örneğin, Musa bir kayadan su çıkmasını Yehova'dan istemiş ve kayadan su fışkırmıştır.⁷³

Eski Ahid yaradılış kıssaları incelendiği zaman bu kıssalardan sonra belli bir yere kadar Yaratıcı ve insanlık arasındaki ilişkilerde devam eden bir değişim söz konusudur ve buna göre Yahudilikte mucize, etkin olma özelliğini az ya da çok kaybeder. Bunun yerine, insanlık, bağımsız bir varlık olarak betimlenmiştir. Bu durum, Yakup, Yusuf ve özellikle Musa ve Davut'a hikâyelerindeki karakter gelişimlerinin anlatısında kendini göstermektedir. Bununla beraber, Tanrı'nın, doğal düzene aykırı görünmesine rağmen insanoğlunun işlerine doğrudan müdahale etmesinde de dikkate değer bir gelişim söz konusudur. İnsanoğluna yapılan ilk doğrudan ilâhî müdahale, Sodom ve Gomora halkının cezalandırılmasını saymazsak, Çıkış hikâyesinde meydana gelmiştir ve Musa'nın halkın önünde Firavun'a karşı göstermiş olduğu, oldukça etkileyici mucizelerle zirveye ulaşmıştır. Hz. Musa'nın kavminin çölde dolaştırıldıkları süre zarfında mucizevî olarak günlük olarak beslenmeleri buna örnektir. Bununla beraber çöl mezkûr kavim, Yaratıcıya karşı kesinlikle en asi nesil olarak görünür. Neticede Yahudilikte mucize konusu bir gerçeklik olarak değerlendirilir ve bugüne ulaşmış kaynaklarda birçok mucize anlatısı mevcuttur; bunların çoğunluğu Eski Ahid'te bulunan mucizeler gibi daha çok özel şahsiyetler ile ilgilidir.⁷⁴

3.4.2. Hristiyanlıkta mucize

Kilise tarihine bakıldığında mucizenin sembol ve çok güçlü fiiller olarak anlaşıldığını görüyoruz. Bu anlamlar hem Hristiyanlığı korumak için hem de bu dinin öğretisinin doğru olduğunu kanıtlamak için kullanılmıştır. Bunlarla beraber kilisenin meşru olduğu iddiasını güçlendirebilmek için yine bu terime başvuruluyordu. İlk döneme bakıldığında kilisenin, Hristiyan cemaatin ortaya çıkmasını Tanrı'nın mucizevî fiilinin ispatı olduğunu söylediği görülür ve böylece kendisine bir meşruiyet ortamı oluşturmuştur. İkinci olarak, takdis öğretisi içerisinde Tanrı'nın yine mucizevî fiiller gösterdiğini ve bunun da kurumsal bir çerçeve içerisinde kilisede yaşatıldığını iddia

⁷³ Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*, 17. (İlgili konu için Kur'an'da bkz.: el-Bakara/60).

⁷⁴ Daniel Birnsteil, "Yahudilikte Mucize", *Din Dilinde Mucize*, 2015, 63-67.

edilmektedir. Meselâ ekmek ve şarabın, yalnızca bir vaftiz edilmiş piskopos tarafından takdim edilebilmesi bunun bir neticesi olarak görülebilir.⁷⁵

İncillerde ise özellikle Hz. İsa'nın mucizelerinden daha çok bahsedilmiştir. Örneğin İsa'nın su üzerinde yürümesi mucizesi, Matta İncili 14. Bab 22-33. Ayetlerinde *“Bundan hemen sonra İsa öğrencilerine, tekneye binip kendisinden önce karşı yakaya geçmelerini buyurdu. Bu arada halkı evlerine gönderecekti. Halkı gönderdikten sonra dua etmek için tek başına dağa çıktı. Akşam olurken orada yalnızdı. O sırada tekne kıyıdan bir hayli uzakta dalgalarla boğuşuyordu. Çünkü rüzgar karşı yönden esiyordu. Sabaha karşı İsa, gölün üstünde yürüyerek onlara yaklaştı. Öğrenciler, O'nun gölün üstünde yürüdüğünü görünce dehşete kapıldılar. “Bu bir hayalet!” diyerek korkuyla bağıştılar. Ama İsa hemen onlara seslenerek, “Cesur olun, benim, korkmayın!” dedi. Petrus buna karşılık, “Ya Rab” dedi, “Eğer sen isen, buyruk ver suyun üstünden yürüyerek sana geleyim.” İsa, “Gel!” dedi. Petrus da tekneden indi, suyun üstünden yürüyerek İsa'ya yaklaştı. Ama rüzgarın ne kadar güçlü estiğini görünce korktu, batmaya başladı. “Ya Rab, beni kurtar!” diye bağırdı. İsa hemen elini uzatıp onu tuttu. Ona, “Ey kıt imanlı, neden kuşku duydun?” dedi. Onlar tekneye bindikten sonra rüzgar dindi. Teknedekiler, “Sen gerçekten Tanrı'nın Oğlu'sun” diyerek O'na tapındılar.” şeklinde geçer. Aynı şekilde Markos İncili 6. Bab 45-52. ayetlerinde ve Yuhanna İncili 6. Bab 16-25. ayetlerinde buna benzer lafızlar ile anlatılır.⁷⁶ Kitab-ı Mukaddes'te geçen bir diğer mucize ise İsa'nın fırtınayı dinginleştirerek ehlileştirmesi olayıdır. Bu olay Markos 4. Bab 39. ayette *“İsa kalkıp denizi azarladı, göle ‘sus sakın ol’, dedi. Rüzgâr dindi, ortalık sülman oldu.”* ifadesi ile anlatılır.⁷⁷*

3.5. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mucizeleri

Daha önce de değindiğimiz gibi mucizeler, peygamberlerin risalet davasını doğrulamak için sadır olan olaylardır. Diğer peygamberler gibi Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) eliyle de gerçekleşen birtakım mucizeler vardır. O mucizelerin en meşhuru Kur'an-ı Kerim mucizesidir. Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşunu şu şekilde açıklamak mümkündür:

⁷⁵ Mark Chalil Bodenstein, “Hristiyanlıkta Mucize”, *Din Dilinde Mucize*, 2015, 92.

⁷⁶ Hatice Demir, Tasvirlerle İsa'nın Mucizelerine Sahne Olmuş Bir Deniz: Celile, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 15/29, (Haziran 2022), 566.

⁷⁷ Demir, Tasvirlerle İsa'nın Mucizelerine Sahne Olmuş Bir Deniz: Celile, 563.

3.5.1. Kur'an-ı Kerim

Daha önce mucizelerin tasnifini yaparken aklî mucizelerden bahsetmiştik. İşte Kur'an-ı Kerim; Resulullah'a (s.a.v.) bahşedilen mucizelerin en büyüğü olup aklî mucizeler kategorisine girer. Kur'an, eşsiz belagatı, tüm çağlara ve kitlelere hitap eden muhteşem üslubu, içerdiği gaybî haberler, edebî sanatlar ve bunlar gibi birçok yönü ile muhataplarını hayran, bütün insanları aciz bırakan harikulade bir kitaptır. Onun bu mucizevî yönünü Yüce Allah şöyle haber vermektedir:

قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

“De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”⁷⁸

Gerçekten de üzerine düşünüldüğü zaman bu ayetin muhtevası daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Araplar gibi edebiyat ve belagatte zirve yapmış bir toplumun, tüm kin ve düşmanlıklarına rağmen Kur'an'ı alt edebilecek bir eser meydana getirememiş olmaları, onun mucizevî yönünü gözler önüne sermektedir. Bilindiği üzere müşrikler, İslam'ın yayılmasını ve güçlenmesini engelleyebilmek amacıyla bütün varlıklarını seferber etmiş, malları ve canları ile bu yeni oluşuma meydan okumuşlardır. Kinleri ve nefretleri öyle bir seviyeye gelmiştir ki bu uğurda en sevdiklerini feda etmekten çekinmemiş ve tüm varlıklarını savaş meydanlarına atmak konusunda çok istekli davranmışlardır. Kur'an'ın bir benzerini getirmek; onun gerçekliğini sorgulatacak ve taraftarlarını şüpheye sevk edecek bir hareket olacağından savaş meydanlarından elde edilen verimin çok daha fazlasını elde etmeye yarayacaktı. Ayrıca bu; mal ve canı tehlikeye atmak kadar riskli bir eylemi de gerektirmiyordu. Buna rağmen müşriklerin bu yöntemi kullanmamış olmaları, ancak Kur'an'ın mucizevî varlığı ve üslubu ile açıklanabilecek bir durumdur. Buna rağmen tüm acizliklerine rağmen Kur'an-ı Kerim'i Resulullah'ın (s.a.v.) yazdığı bir kitap olduğu iddiasını dillendirmekten de vazgeçmemişlerdir. Yüce Allah, müşriklerin bu aciz durumu karşısında onlara meydan okumuş ve şöyle buyurmuştur:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَفْتَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

⁷⁸ el-İsrâ 17/88.

*“Yoksa ‘onu (Kur’an’ı) uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah’tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin.”*⁷⁹

Elbette ki müşrikler, bu meydan okumadan sonra herhangi bir benzerini getirememişler ve acziyete düşmüşlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), düştükleri bu gülünç durumu yüzlerine adeta vurarak onlarla alay etmiş ve meydan okumanın seviyesini düşürerek şöyle buyurmuştur:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَنْطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

*“Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.”*⁸⁰

Bu ikinci meydan okuma da onların düştüğü aciz durumu arttırmaktan başka bir sonuç vermemiştir. Zira ayette bahsedildiği gibi tüm alim ve bilginleri toplansa dahi Kur’an’ın surelerinden birine benzer bir sure getirmekten aciz kalmışlardır. Bunun sonucunda Yüce Allah (c.c.), onların bu durumunu kendilerine bildirerek şöyle buyurmuştur:

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

*“Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”*⁸¹

Evet, görüldüğü üzere müşrikler tüm bu meydan okumalara karşı sessiz kalmış ve verecek bir karşılık bulamamışlardır. Kur’an ümmi olan bir peygambere inmiş olmasına rağmen onu Resulullah’ın (s.a.v.) yazdığını iddia etmiş olmaları ise tamamen bir çaresizliğin ve acziyetin sonucudur. Zira zamanın tüm alim ve bilginlerinin bir araya gelerek bir ayetin dahi benzerinin yazamadıkları bir kitabı, hayatında hiçbir ders halkasında oturup da ders görmediği ve okuma-yazması olmadığı bilinen bir adam tarafından yazılmış olduğunu iddia etmek, müşrikler açısından dahi kabul görmeye uygun bir teori değildir. Aradan geçen tüm zamana rağmen Kur’an; bu mucizevî yönünü korur ve muhataplarını aciz bırakmaya devam etmektedir. İşte bu yüzden Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber’in en büyük mucizesidir.

⁷⁹ Hûd 11/13.

⁸⁰ Yunus 10/38.

⁸¹ el-Bakara 2/24.

3.5.2. Diğer mucizeler

Kur'an'ı Kerim, Resulullah'ın en büyük ve en muhteşem mucizesidir. Onun mucizevî varlığı konusunda alimlerin birçoğu ittifak etmişlerdir. Fakat bunun dışında kimi rivayetler ile günümüze ulaşan ve sıhhatleri ile mahiyetleri konusunda farklı görüşler bulunan mucizeler de vardır. Klasik kaynaklara bakıldığında alimlerin, Resulullah'ın Kur'an mucizesi dışındaki mucizelerini de kabul ettikleri görülmekle beraber bahsi geçen ihtilaflara daha çok çağdaş kaynaklarda rastlanmaktadır. O mucizelerden bazıları şunlardır:

3.5.2.1. Şakk-ı sadr

Şakk-ı Sadr (Göğsün Yarılması) olayı, Resulullah'a (s.a.v.) bahşedilmiş olan hissi mucizelerden biridir. Bu olay, İslam tarihi kaynaklarında çeşitli şekil ve anlatılar ile zikredilmiş olmakla beraber muhtevası genel olarak birdir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.v.), çocukluk yaşlarında iken sütannesi Halime'nin yanında Ben-i Sa'd yurdunda yaşadığı dönemde bir gün sütkardeşi ile birlikte koyunları otlatmaya gitmiştir. Onlar koyunları otlatıp oynarken iki beyaz elbiseli adam çıkagelmiş, Resulullah'ı (s.a.v.) tutarak yere yatırmış ve göğsünü yarmışlardır. Daha sonra göğsünden kalbini çıkararak bir kaptan yıkamış ve daha sonra eski yerine koymuşlardır. Tüm bu yaşananlara şahit olan kız kardeşi olan biteni annesine haber vermiş, bunu üzerine Halime, koşarak Resulullah'ın (s.a.v.) yanına gelmiştir. Hz. Muhammed'i (s.a.v.) rengi sararmış bir halde bulan sütannesi, onun durumundan ve başına bir iş gelmesinden korkarak onu Mekke'ye, ailesinin yanına getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu olayı ashabı şu şekilde aktarır: "Ben, Sa'd bin Bekroğulları yanında emzirilip büyütüldüm. Bir gün süt kardeşimle birlikte evlerimizin arkasında kuzuları otlatıyorduk. O sırada yanıma beyaz elbiseli iki kişi geldi. Birinin elinde içi karla dolu bir altın tas vardı. Beni tuttular, göğsümü yardılar. Kalbimi de çıkarıp yardılar. Ondan siyah bir kan parçası çıkarıp bir yana attılar. Göğsümü ve kalbimi o karla temizlediler."⁸²

Daha önce de değindiğimiz gibi bu olay farklı rivayetlerde farklı anlatımlar ile günümüze ulaşmıştır. Göğsün yarılması mucizesinin risalet davasından hemen önce yaşandığını söyleyen rivayetler olması ile birlikte bu olayı İsrâ ve Miraç gecesi ile

⁸² Ahmed b. Hanbel, Müsned IV, İstanbul 1981, s. 127-128.

ilişkilendiren kaynaklar da mevcuttur. Bunun yanında mezkûr olayın Resulullah'ın (s.a.v.) hayatında bir değil birden fazla defa vuku bulduğunu iddia eden kimi rivayetler de mevcuttur. Mezkûr olayı Resulullah'ın (s.a.v.) hayatının dört farklı dönemi ile ilişkilendirenler olduğu gibi anlatılanlar arasındaki kimi çelişkiler ışığında böyle bir olayın hiç yaşanmadığını ifade eden rivayetler de mevcuttur. Örneğin olayın gerçekliğini inkâr edenlere göre rivayetlerdeki ilginç çelişkilerden birisi de kimi metinlerde Hz. Peygamber 'in (s.a.v.) göğsünün, kimi metinlerde ise karnının yarıldığına dair iddialardır. Göğüsle karnın tamamen birbirlerinden ayrı organlar olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca Hz. Peygamber'in göğsünde dikiş izi olduğunu rivayet eden sahabinin Enes (r.a.) olduğu dikkate alınırsa bu olayın Enes yerine, hanımlarından birisi tarafından dile getirilmesi gerekirdi.⁸³ Sonuç itibari ile göğsün yarılması mucizesi, birçok farklı kaynaklar tarafından rivayet edilmiş, mahiyeti hakkında çeşitli görüşler bulunan ve kimi ilim adamları tarafından gerçekliği sorgulanan bir nübüvvet mucizesidir.

3.5.2.2. İsrâ ve Mirâç

İsra kelimesi, س-ر-ي kökünden türeyen ve if' al vezninden gelen bir masdardır. “سرى” veya “سرى” ise sözlükte; “gece yola gitmek, yolculuk etmek veya yürümek” manalarına gelir.⁸⁴ İsrâ kelimesi, ilgili ayette kullanıldığı üzere, به اسرى şeklinde ب harfi cerr'i ile birlikte kullanıldığında “birine gece yolculuğu yaptırmak” manasına gelmektedir.⁸⁵ Istılahta ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir gece vakti Yüce Allah tarafından Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesi mucizesini anlatan bir terim olarak meşhur olmuştur. Ayrıca bu mucizeyi anlatan Kur'an'ın 17. Suresinin de ismidir. Mi'raç kelimesi ise ع-ر-ج kökünden türeyen bir ism-i alettir. “العروج” ise sözlükte; “yukarı çıkarak gitme” manasındadır.⁸⁶ Bu anlamıyla Mi'raç, “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” olarak kullanılır.⁸⁷ Istılahta ise Mi'raç, Resulullah'ın (s.a.v.) Mescid-i Aksâ'ya vardıktan sonra yine Yüce Allah'ın izni ile Burak isimli bir binek vasıtası ile Cebrail ile birlikte semaya yükselmesi mucizesini anlatmak için kullanılan bir terimdir. Mi'râc; Hz. Peygamber'in, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan gökler âlemine uzanan ve Huzur-u İlahî'ye

⁸³ İsrail Balcı, Şakkı Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği, *İSTEM*, 21, (Aralık 2013), 23.

⁸⁴ el-İsfahanî, *Müfredat Elfazi'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker, “sery”, 718.

⁸⁵ Bilal Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 175.

⁸⁶ el-İsfahanî, *Müfredat Elfazi'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker, “U'rûc”, 992.

⁸⁷ Salih Sabri Yavuz, “Mi'raç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132.

kabulü ile birlikte ilahi ikramlara mazhar kılındığı mucizevi yükseliş olarak özetlemek mümkündür.⁸⁸ İsrâ kelimesi bahsi geçen manada Kur'an'da geçmesine ve hatta sureye isim olmasına karşın Miraç kelimesi mezkûr manada Kur'an'da zikredilmemiştir. Miraç hadisesi, tefsir kaynaklarından çok hadis kaynaklarından gelen rivayetler ile günümüze ulaşmıştır. Birçok farklı kaynaktan farklı şekillerde rivayetler ile gelmiş olan bu hadiseleri Buhârî-Müslim ortak rivayetini esas alarak şöyle özetlemek mümkündür:

“Peygamberimiz (sav) henüz Mekke’de uyku ile uyanıklık arasında bir halde iken Cebrail ile bazı melekler geldiler önce göğüsten itibaren iç bölgesini açtılar, zemzem ile yıkadılar, hikmet ve imanla doldurdular. Burak adı verilen bir binekle O’nu Kudüs’e götürdüler. Peygamberimiz orada bütün peygamberlere namaz kıldırdı. Bazı rivayetlerde burada peygamberimize süt, su, bal veya içki sunuldu ve bunlardan birini tercih etmesi istendi. Peygamberimiz (s.a.v.) sütü tercih etti. Bunun üzerine Cebrail fitratı ve hikmeti tercih ettiğini müjdeledi. Ardından yedi kat göğü kapsayan Miraç yolculuğu başladı. Bazı rivayetlerde miraç, bu yolculuğun Kudüs durağı sonrasını gerçekleştiren Burak gibi aracın ismidir. Hz. Peygamber, birinci gökte Hz. Âdem, ikinci gökte Hz. İsa, üçüncü gökte Hz. Yusuf, dördüncü gökte Hz. İdris, beşinci gökte Hz. Harun, altıncı gökte Hz. Musa, yedinci gökte ise Hz. İbrahim ile karşılaştı ve selamlaştı. Ardından her yıl binlerce meleğin ibadet yaptıkları el-Beytü’l-Ma’mûr’a uğradı, buradan kendisinden başka kimsenin geçemeyeceği durak olan Sidretü’l-Müntehâ’ya yükseltildi. Bu noktada namaz farz kılındı. İlk farz kılınan namaz elli vakitti. Hz. Peygamber dönüşte Hz. Musa’ya uğradığında yaşadığı İsrailoğulları tecrübesiyle bunun fazla olduğunu ve Allah’a müracaat ederek düşürmesini telkin ve tavsiye etti. Hz. Peygamber’in Yüce Allah’a müracaatı sonucu elli vakit hükmünde kalmak kaydıyla, beş vakit şeklinde namazın farziyeti gerçekleşti.⁸⁹ Diğer kaynakların da verdiği bilgiye göre aynı gece içerisinde Hz. Peygamber, Mekke’ye döndü ve o günün sabahında bu olayı halka anlattı. Bütün müşrikler bunu tekzip ve inkâr ettikleri gibi alay konusu yapmak istediler. Çünkü o günün şartlarında Mekke-Kudüs arası 40 günlük bir mesafe idi ve bir kişinin bir gecede oraya gidip gelmesi makul ve mümkün değildi. Bunu öyle bir algı operasyonuna dönüştürdüler ki, netice bazı Müslüman dinden döndü. Müşriklerin bütün umudu Hz. Ebu Bekir’i de ikna etmektir. Derhal onun yanına koştular ve olayı müstehzi bir şekilde ona anlattılar ve

⁸⁸ Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 182.

⁸⁹ Cağfer Karadağ, “İsra-Miraç Hadisesi, Mahiyeti ve Gerçekliği” *Kisbu İlahiyat Dergisi*, 1/1, (Haziran 2019), 57-58; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *el-Camiu’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr, (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), “Bed’ül-Hak”, 6, (No: 3207).

“Buna da inanabilir misin?” sorusunu sordular. Hz. Ebu Bekir’in cevabı “Ben ondan daha fazlasına inandım, buna mı inanmayacağım?” şeklinde oldu. Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir bir başka rivayete göre ise müşrikler içinden Kudüs’ü daha önce görmüş olanlar Hz. Peygamber’den bilgi istediler. Peygamberimiz gözünün önüne gelen Kudüs manzarası ile sordukları bütün sorulara doğru bir şekilde cevap verdi. Ancak müşrikler söylenenlerini doğru bulmalarına rağmen bu durumu açık bir sihir olarak niteleme yoluna gittiler.”⁹⁰

İsra ve Mi’raç mucizesi hakkında yaygın olan rivayetler yukarıdaki şekilde olmakla birlikte olayın mahiyeti hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. İsra ve Mi’rac’ın ruhen mi yoksa bedenen mi gerçekleştiği, Resulullah (s.a.v.) uyku halinde iken rüya vasıtası ile mi yoksa uyanıkken mi yaşandığı, alimler tarafından tartışma konusu olmuştur. Bunun yanında bazılarına göre ise, ayette geçen İsrâ olayına itiraz edilmezken, sonrasında yaşanan Mi’raç, Resulullah’a bahşedilen ikramlar gibi hadiseler kabul edilmesi mümkün olmayan olaylardır.⁹¹

Buna göre rivayetlerden anlaşıldığı üzere İsrâ ve Miraç hadisesi, iman edenlerin imanını arttırmış, kalplerinde şüphe taşıyanların ve imanlarında samimi olmayanların ise mucizeyi inkâr etmek sureti ile geçemedikleri bir sınav haline gelmiştir. Zira Hz. Ebubekir’in (r.a.) olayın neticesinde takındığı müthiş teslimiyet, bu olaydan sonra “Sıddık” lakabı ile anılmasına vesile olmuştur.

⁹⁰ Cağfer Karadaş, “İsra-Miraç Hadisesi, Mahiyeti ve Gerçekliği”, 59.

⁹¹ Ahmet Ağırakça, Kaynaklar Işığında İsra ve Miraç Olayı, *Artuklu Akademi Dergisi*, 1/2 (2014), 28.

4. TEFSİRLERDE MUCİZE ALGISI

Tarih boyunca birçok inanış ve kültürde kendine yer bulan mûcize olgusu, Kur'an-ı Kerim'de de işlenen bir kavram olmuş ve kimi ayetlere konu olmuştur. Bu sebeple tefsir ilminde de kendisinden bahsedilmiş ve farklı tefsir türlerinde farklı yorumlamalar ile ele alınmıştır.

4.1. Klasik Tefsirlerde Mucize Algısı

Mucizeler, imanî birçok noktayla birliktelik etmesi ve risalet davasının destekleyici olmaları hasebiyle önemli bir konu olarak İslam fikir dünyasında yer edinir. Klasik dönem uleması, mucize kavramını tüm olağanüstülüğü ile kabul etme konusunda, hiç şüphesiz modern dönem müfessirlerinin bir kısmından daha olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Onlar Yüce Allah'ın dilediği zaman ve yerde dilediğini yaratma, dilediğini değiştirme ve olağanüstülükleri meydana getirme konusunda sonsuz bir irade ve güç sahibi olduğunu ifade etmişler ve mucizeleri de bu bağlamda yorumlamışlardır. Hatta bir klasik dönem alimi olan Gazzali'ye (v. 505/1111) göre Allah'ın irade ve kudreti karşısında kâinat o kadar meçhul ve bilinmez bir özellik taşır ki bir insanın, evinde bıraktığı bir kitabı geri döndüğünde güzel bir gence dönüşmüş bulabileceğini söylemek teorik olarak mümkündür. İnsan zihninde yaşanmışlıkların getirdiği alışkanlıkla kurulan ilişkiye aykırı ve imkânsız gibi görünen bu durum, aslında her türlü olağanüstülüğü yaratma kudretine sahip bulunan Allah için tamamen olağan ve sıradandır. Çünkü Allah yaşanmışlıkların getirdiği bu sürekliliğin algılanması için insan zihninde bir alışkanlık yaratır. Böylece hem alemde geçerli olan adetini istediği an bozma ve harikuladeler (mûcizeler) yaratma kudretini elinde tutmuş, hem de epistemolojik açıdan insan zihninin saçmalığa düşmesini engellemiş olur.⁹²

Klasik dönem alimleri, Kur'an'ı yorumlama sanatlarını icra ederken önceliklerini Resulullah'tan gelenlere vermiş, onun öğretileri ışığında çıkarılacak anlamları geçerli kabul etmişlerdir. Onlar rivayet yöntemini benimsemiş, salt akla dayalı bir yorumlama sistemini reddetmişlerdir. Onlara göre vahiy ve sünnet, birbirini tamamlayan iki olgu

⁹² İlhan Kutluer, "Determinizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 9/218.

olarak ayrılmaz bir bütün olmuşlardır ve vahyin mahiyeti de ancak bu şekilde sünnetle harmanlanarak tam olarak algılanabilir.

Mucize algısı da daha önce bahsedilen özelliklerinden dolayı kabule yakındır ve çoğu klasik dönem müfessirleri mucize olgusuna bu yüzden tam manasıyla inanmışlardır. Örneğin; Fahreddin er-Razî'ye göre peygamber olarak gönderilen kişi bu iddiasını ispatlamak için muhakkak bir mucize göstermelidir. Zira Allah (c.c.) tarafından insanları hidayete yönlendirmek amacıyla görevlendirilmiş olmak, dünya üzerindeki en müthiş ve en eşsiz iddia ve davadır. Bu müthiş ve muazzam dava ile ortaya çıkan kimse, iddia ettiği davanın şanına ve yüceliğine yakışır birtakım deliller ile gelmelidir. Aksi halde iddiası için bir ispat ve insanları cezbedecek bir yöntem bulabilmesi mümkün değildir. Bu yüzden peygamberlerin davalarında mucizeler ile beraberlik etmeleri elzemdir.⁹³

İmam Mâtürîdî'ye (v. 333/944) göre Allah'ın mûcizelerine kulak asmayan kimseler, bu ve bunun gibi delillerden yararlanamadıkları için sağır, dilsiz ve kör olarak vasıflanmaktadırlar. O, İslam'ı bildikleri halde ona tabi olmayanların bilmeyenlerle aynı konuma düşmüş olduklarını ve bilgilerinin hiçbir anlam ifade etmediğini belirtmiştir.⁹⁴ Yine Mâtürîdî, peygamberlerin risalet davalarını ispatta mûcizenin çok önemli bir rol üstlendiğini bildirir. Ona göre peygamberlerin ahlâkı, mümtaz kişilikleri, yaşadıkları toplumlarda kişilik ve tavırları ile dikkat çekiyor oluşları da birer mucize niteliğinde olsa dahi tüm bunlar ile beraber nebilerin ilahi harikulade birtakım mûcizeler ile desteklenmiş olmaları, onları davalarında şüphe götürmez bir doğruluğa taşır. Dünyalık peşinde koşmayıp, insanların hidayeti için gece gündüz uğraşmalarına muhatapları da şahit olmuştur. Bu şهادetleri onların iman etmeleri için mühim bir delil yerine geçmektedir. Mâtürîdî, peygamberlerin getirdiği mucizelerin aslında Yüce Allah'ın (c.c.) kudretinin bir yansıması olduğunu, dolayısıyla mucizeye ve peygambere iman etmenin aslında mucizenin kaynağı olan Allah'a (c.c.) iman etmek demek olduğunu belirtir.⁹⁵

Bir klasik dönem müfessiri olan İbn Kesir'in (v. 774/1373) mucize anlayışı da diğer klasik müfessirlerle aynı mahiyettedir. Kur'an'ın en büyük mucize olduğu ve bir insanın iman etmesi için yeterli bilgileri kapsadığı, ama bunun dışında da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mucizelerin verilmiş olduğu kanaatini taşımaktadır. O, önceki

⁹³ Yurt, *Fahrüddin er-Râzî'ye Göre Mucize (Mefâtihu'l-Gayb Tefsîri Çerçevesinde)*, 195.

⁹⁴ İbrahim Bakır, *Mûcize Kavramı ve İmam Mâtürîdî'nin Konuya Yaklaşımı*, (Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 78.

⁹⁵ Bakır, *Mûcize Kavramı ve İmam Mâtürîdî'nin Konuya Yaklaşımı*, 82.

peygamberlerin mucizelerini de kabul ettiği gibi o mucizeleri ayrıntılı bir biçimde aktarmıştır.⁹⁶

Mucize algısı konusunda farklı tavırlar sergilemiş olan, mucize kavramına eleştirel yaklaşan ve yer yer reddetme yoluna başvuran kimi klasik dönem İslam düşünürleri ve ekolleri de mevcut olmakla beraber genel itibariyle bu dönemde mucize algısına daha olumlu yaklaşılmış, bu dönemin müfessirleri tarafından daha çok kabul görmüş ve tefsirlerde bunlardan yararlanılmıştır. Zaten bu dönemin müfessirlerinin mucize algısı hakkında naklettiklerine baktığımızda onlar bu kavramı Yüce Allah'ın sonsuz kudretinin bir yansıması olarak görmüş, davasını destekleme ve yeryüzündeki hakimiyetini ispatlama yolunda genelde peygamberlerine bahşettiği bir fazilet olarak yorumlamışlardır. Bu dönem alimlerinin genel kanaatine göre akıllı yegâne kaynak sayarak akla uygun olamayan her türlü olguyu reddetmek, hele hele Kur'an içerisinde yer alan mucize örneklerini yalnızca bu kavramın akılla çelişiyor olduğu sebebiyle kabul etmemek ve ayetleri yorumlamada zorlama tevillere yönelmek, itikadi noktada sorun teşkil edecek bir durumdur. Zira çoğu klasik dönem müfessirine göre bu, Yüce Allah'ın kâinatı düzenleyici ve her türlü işe gücü yeten yaratıcı olması sıfatına sorgusuz iman etmekle çelişir. Yüce Allah (c.c.), ilk kanun koyucudur. Onun dilediği zaman koyduğu kanunları değiştirmesi ve insanları hayrete düşürerek davasının gerçekliği noktasında deliller oluşturmaları şaşılacak ve kabulde zorlanılacak bir durum değıldir. Klasik dönem müfessirlerin tefsirlerinde mucize kavramının ele alınış şekli de bu düşüncenin bir yansımasıdır. Örneğin Salih (a.s.) peygamberin deve mucizesinin klasik tefsirlerde şu şekilde ele alındığını görüyoruz:

Taberî (v. 310/923),

وَالِیْ تَمُوْدَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰیَةٌ
فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِيْ اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمْسُوْهَا بِسَوْءٍ فَيَاْخُذْكُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ⁹⁷

ayetinin tefsirinde şöyle der:

“Salih, Semud'a şöyle dedi: "Ey kavmim, tek ve ortağı olmayan Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. O'ndan başkasına tapınmamanız için, söylediklerimin doğruluğu, tevhitte samimiyet ve Allah'a ibadet konusunda sizi davet

⁹⁶ Ahmet Özdemir, İbn Kesir'de Mucize Anlayışı, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (Ocak 2019), 897.

⁹⁷ el-A'raf 7/73.

ettiğim ve sizleri çağırdığım şeyin gerçekliği üzerine Rabbinizden bir delil gelmiştir. Söylediklerimin, peygamberliğimin ve Rabbim katından size getirdiğim şeyin doğruluğunu gösteren delil, Allah'ın çıkardığı bu devedir. Çünkü bunun, Allah'tan başka hiç kimsenin yapamayacağı mucizelerden biri olduğunu öğrendiniz.”⁹⁸

Örnekte gördüğümüz üzere Taberî, Hz. Salih'in kavmine olan hitabını yorumlayarak aktarırken bahsi geçen deveden, Hz. Salih'in nübüvvetini doğrulamak ve yalnızca Allah'a ibadete çağırmak için bahsedilen bir mucize olarak bahseder ve burada bir teville başvurma yoluna gitmez.

Bir diğer klasik dönem müfessiri olan İbn-i Kesir de bahsi geçen mucizeyi buna benzer şekilde yorumlar ve olayı anlatırken Salih'ten (a.s.) bir delille kendilerine gelmelerini isteyenlerin Semud olduğunu, Salih'ten, sert kayanın içinden hamile dişi bir deve çıkarmasını istediklerini nakleder. İbn-i Kesir'in rivayetine göre bu isteğin üzerine Salih, Eğer Allah onların sorularına ve isteklerine cevap verirse, onların da O'na iman edip O'nun yolundan gitmeleri konusunda söz vermelerini ve antlaşma yapmalarını ister. Bu konuda ona ahit ve antlaşmalar verdiklerinde, Salih (a.s.) ayağa kalkıp Yüce Allah'a dua eder ve bunu üzerine kayanın hareket etmesiyle beraber kayanın içinden istedikleri gibi cenini karnında hareket eden, masum bir dişi deve çıkar. Ve ardından halkın ileri gelen tabakasından bir kesim, yanlarındakiler ile beraber iman ederler.⁹⁹

İbn Kesir örneğinde gördüğümüz tavır da Taberî'nin takındığı ile benzerdir. Bir klasik dönem müfessiri olan İbn-i Kesir, kayadan çıkan deve konusunu Hz. Salih'in risalet davasını destekleyici bir delil ve olağanüstü hâl olarak yorumlamış ve bunun sayesinde kavmin ileri gelenlerinin imanının gerçekleştiğini söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen bir başka mucizenin yorumlanmasını incelediğimizde de aynı sonuçlar ile karşılaşırız. Örneğin ateşin Hz. İbrahim'i yakmaması hadisesini klasik dönem müfessirleri şöyle yorumlar:

Kurtubî (v. 671/1273),

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ¹⁰⁰

⁹⁸ Ebu Ca'fer, Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Cami'u-l Beyan an Te'vil-i ayi-l Kur'an*, (Mekke: Daru-l Terbiyeti ve't-Turas, 2010) 12/525.

⁹⁹ İbn Kesir, Ebi'l-Fidâ İsmail b. Kesirî'd-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk: Sami bin Muhammed es-Selame, (Riyad: Daru'l-Tayyibe, 1999) 3/440.

¹⁰⁰el- Enbiya 21/69.

ayetini tefsir ederken bazı alimlerin “Allah oraya, ısınısını gideren soğuk ve soğuğu gideren sıcaklık yerleştirdi; bu da onun üzerine selamet oldu.” dediğini nakleder. Kurtubî’nin tefsirinde geçtiği üzere Ebu’l-A’liye demiştir ki: “Serinlik ve selamet demeseydi, ateşin soğuğu İbrahim için sığağından daha şiddetli olurdu ve eğer İbrahim’in üzerine demeseydi onun soğuğu ebede kadar devam ederdi.” Yine Kurtubî’nin ifadesine göre bazı alimler, Cenab-ı Hakk’ın cennetten bir halı indirip onu ateşe yaydığını, Cebrail, Mikail, soğukluk meleği ve selamet meleği gibi melekleri indirdiğini ifade etmişlerdir. Ali (a.s.) ve İbn Abbas (a.s.) demişlerdir ki: “Eğer soğukluğun ardından selamet gelmemiş olsaydı, İbrahim onun soğukluğundan ölürdü.” Ka’b ve Katade ise şöyle demişlerdir: “Ateş, İbrahim’in bağlarından (zincirlerinden) başka bir yerini yakmadı. Yedi gün boyunca ateşte kaldı ve kimse ateşe yaklaşmadı. Sonra geldiler ve gördü ki o ayakta dua ediyordu.”¹⁰¹

Yukarıdaki ayette de Kurtubî’nin, bahsi geçen mucizeye karşı inkârcı değil aksine sahiplenici bir tutum sergilediğini, bu mucizeyi Allah’ın bir lütfu olarak Hz. İbrahim’e bahşedilmiş bir fazilet olarak yorumladığını, inkârcı ve kafirlerin oyununu bozmak suretiyle Nebi’sine yardım ettiği düşüncesini desteklediğini görüyoruz. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Daha önce de değindiğimiz gibi klasik dönemde eser vermiş olan müfessirlerin birçoğu mucize konusunda kabullenici bir tavır takınmışlar ve sadece akli esas alan, bundan dolayı mucize kavramına eleştirel ve hatta inkârcı bir tutumla yaklaşan fikrî yapıları Yüce Allah’ın (c.c.) sonsuz kudretini kabullenmeye yanaşmayan bir bakış açısı olarak görmüşlerdir.

Tüm bunların yanında nedensellik ilkesini benimseyen ve bu ilke doğrultusunda hareket ederek kimi mucize rivayetlerine temkinli yaklaşan klasik dönem müfessirleri de mevcuttur. Örneğin Fahreddin er-Razî, asa mucizesi hakkında inanılan ve aktarılan “asanın cismen yılanı dönüşmesi” olayını reddederek bunun fiziken mümkün olmadığını, bunu iddia etmenin kesin ilimlere olan inancı azaltacağını savunmuştur. Razî’ye göre böyle bir iddianın sonucunda asanın yılanı dönüşmesi gibi bir saman çöpünün de bir insana dönüşmesi, hatta bir insanın ana-baba olmadan birdenbire meydana geldiğini iddia etmesi de mümkün olur, böyle şeyleri imkân dahilinde görmek ise kesin ilimleri ortadan

¹⁰¹ Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Ensari, Camiu’l-Ahkamu’l-Kur’an, thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim el-‘Itfiyyîş, (Kahire, Dâru’l-Küttübi’l-Misriyye, 1964) 11/304.

kaldırarak insanı safsatalara düşürür, dolayısıyla kesin olarak batıldır. Razi'nin bu görüşüne benzer görüşleri klasik dönemdeki başka örneklerde de görmek mümkündür. Özellikle de nedensellik ilkesini zihinlerine kodlamış olan kimi klasik müfessirlerin mucizeler hakkında rivayet edilen harikulade bazı olaylara mesafeli yaklaşıtları görölmektedir.¹⁰²

Klasik dönemde mucize kavramının nasıl anlaşıldığı konusuna değindikten sonra çalışmanın amacına uygun olarak çağdaş dönem müfessirlerinin mezkûr kavram karşısında takındıkları tavırlara değinmek de yerinde olacaktır.

4.2. Modern (çağdaş) tefsirlerde mucize algısı

Daha önce de değindiğimiz gibi İslam tarihinde çağdaş (yeni) dönem, sanayi devriminden sonra tüm dünyayı etkisi altına alan kimi reformist hareketlerin İslam dünyasında da karşılıklar bulması ile başlamış ve günümüze kadar hala devam eden döneme verilen genel bir isimdir. Bu dönemin en büyük özelliklerinden biri aklın ve bilimin her alanda ön plana çıkması ve başvurulacak ilk kaynak haline gelmiş olmasıdır. Bu düşünce akımı dünyanın her yerinde hemen hemen her alanda taraftar bulmuş ve etkisini göstermiştir. İslam dünyasında da bu dönemden etkilenen ve modern düşünce akımlarını takip ederek çalışmalarında bu metodları uygulayan alimler vardır. Bu dönemin en önemli temsilcileri olarak Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Muhammed Abduh (1845-1905) ve Cemalettin Afganî (1839-1897) gibi isimleri saymak mümkündür. Bu isimler İslam modernizmi diye de adlandırılan bu dönemin önde gelen isimleri olmuş ve bu metotta yazılan eserlere öncülük etmişlerdir.

Bu dönemin etkileri İslam kültüründe birçok alanda olduğu gibi tefsir alanında da kendini göstermiştir. Daha çok akıl ve bilim odaklı olarak işlenen bu dönemde yazılan tefsirlerde de birinci odak akıl olmuş, aklın gerçekliğini kabul edeceği bir tarz ile ayetler yorumlanmış ve bu yorumlarda klasik metoddan farklı olarak rivayet ile aklın çeliştiği noktalarda akıl tercih edilmiştir. Bahsi geçen noktalardan en bariz olanı mucize algısının yorumlanması meselesidir. Mucize kavramı genel itibari ile alışlagelmiş düzenin dışına çıkan ve zaman zaman aklın kavramaktan uzak olduğu kimi olağanüstü halleri anlatmak için kullanılan bir terimdir. Dolayısıyla aklın ön plana çıktığı bu modern dönemde mucize

¹⁰² Hüseyin Yakar, *Kur'an'da Hz. Musa'nın Üç Asa Mucizesi Örneğinde Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 155.

algısını tamamen tüm olağanüstülüğü ile kabullenmek, kimi müfessirlerin olumlu bakmadığı bir durumdur ve bu kavrama karşı genel olarak eleştirel bir tavır takınılmıştır. Bu eleştirel yaklaşım açıkça mucizeyi inkâr etmek şeklinde olmasa dahi birtakım tevillere başvurmak cihetiyle kendini göstermiştir. Örneğin; Muhammed Abduh, mucizeler hakkındaki değerlendirmesinde mucizelerin aklen caiz olduğunu kabul eder. Abduh'a göre mucizelerin, Peygamberlerden biri eliyle ve ancak Allah'ın kudretiyle meydana gelmesine bir mâni olmamakla beraber mucizelere zahirleriyle iman etmek de vaciptir. Ancak onlara olan bu iman, Yüce Allah'ın mahlukat için koyduğu kanunlar ve düzenler bütünü olan sünnetullahın değişmez ve dönüşmez olduğu gerçeğine inanmamız konusunda bir engel teşkil etmemelidir. Nitekim Allah Teâlâ, kendisiyle vahyin sona erdiği kitabı Kur'an'da, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diliyle böyle buyurmuştur. Buna göre Kur'an ile birlikte artık mucizeler devri sona ermiştir. Zira artık insanlar rüşdüne ermiş ve İslâm'a girmiştir. Yine Abduh'a göre harikaların şaşırtıcılığının iman ile ve fikir, ahlâk ve amel konusunda itidalden uzaklaşmak gibi fitratı gösteren şeyleri güçlendirmekle bir alakası kalmamıştır. Aksine Allah Teâlâ insanı, vahyi ve imanı elde etmede son vahiy ile aklını kullanmaya yöneltmiştir. Sonra ona, edebe varana kadar açıklanmış, yorumlanmış ve şahitlendirilip ispatlanmış olarak vahyin bütün yol göstericiliğini lütfetmiştir. Akılları, delilleri anlamaya kifayet etmeyen kavimlerinin kalplerini cezbetmeye yönelik olan mucize kabili şeylerden Allah Teâlâ'nın kendileriyle peygamberleri teyit ettiği şeylere inanmamız, dinimizin akıl ve fitrat dini olması ile onun, gözün şahitlik ettiği şeylere inanmamızı emretmiş olması aykırı düşmez. Zira Abduh'un düşüncesine göre Allah'ın yaratılmışlar hakkındaki kanununda değişim ve dönüşüm olmaz/olamaz.¹⁰³

Muhammed Abduh'un bu değerlendirmesinden anlıyoruz ki o; Kur'an'da yer alan mucizelerin zahirî şekli ile gerçekleşmesinin akli olarak mümkün olmasıyla birlikte (zira Allah Teala her şeye gücü yetendir) Yüce Allah'ın koyduğu kanunlara ve sünetullaha aykırı olarak birtakım olayların yaşanması pratikte mümkün değildir. Allah Teala'nın koyduğu kurallar ile dönüp giden düzende değişim olmaz. Bu yüzden pratikte bahsi geçen mucizelerin gerçekleşmiş olması sorgulanarak yaklaşılacak bir durumdur. Yine Abduh'a göre dini, sadece harikulade olaylar ile onaylamaya kalkmak doğru bir tarz olmayıp, akli ve fikri ikinci plana atmak anlamına gelir. Dolayısıyla eğer peygamberler sürekli

¹⁰³ Resul Ersöz, Kur'an'daki Kısas ve Mucizelerin Aklen İzahının İmkânı Üzerine, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/3 (2020), 310.

harikulade olaylar sergilemiş olsalardı ve bu yönde bir otoriteye sahip olmuş olsalardı hem insanların onlara zorunlu olarak itaat etmeleri hem de dinin kabulünün zorlayıcı bir şekle bürünmesi gerekirdi. ¹⁰⁴

Tüm bunların yanında aslına bakılırsa Abduh, mucizenin gerçekleşmesi konusunda nispeten daha ılımlı dahi yaklaşmıştır. O genel manada mucizenin varlığını kabul etmekle beraber özelde Resulullah'ın meydana getirdiği mucizelere karşı eleştirel bir tavır takınmıştır. Abduh'a göre mucizelerin varlığı akli olarak imkânsız değildir. Zira evrene hâkim olan kanunlarda bir değişiklik veya sapma olmasının imkânsız olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Bu sebeple tabiat kanunlarını yaratan ve evrene yerleştiren Allah, dilediğinde olağanüstü olaylar içinde yeni kanunlar yaratabilir. Bununla birlikte Abduh, İslam'ın gelişiyile mucizelerin sona erdiğini düşünmektedir. Çünkü ona göre insanlar İslam'la birlikte artık rüşt ve tam olgunluk dönemine girdiler. Dolayısıyla çocukluk çağında hissî olarak olağanüstü olaylar ile imana gelen insanlık için rüşt çağında bu tür olaylar önem verilen bir husus olmaktan uzaktır.

Çağdaş dönemin önemli temsilcilerinden biri olan Reşid Rıza (v. 1935) ise bu konudaki görüşlerini ifade ederken akla aykırı olanın meydana gelişinin imkânsız olduğunu söyler. Mucizelerin meydana geliş aklen imkansızdır. Öyleyse bir peygamberin aklen imkânsız olan bir şeyle teyit edilmesi mümkün değildir. Çünkü Rıza'ya göre aklen imkânsız olan bir şey, vaki oluşu da imkânsız olan demektir. Meydana gelen bir şey de imkânsız olamaz. Bundan dolayı kelamcılar mucizeleri “خوارق العادات” /tabiat kanunlarına aykırı olan hadiseler” diye isimlendirmişlerdir. Kelamcılardan bazıları şunu söylemektedir: “Bu tür olayların, Allah'ın bilinmesini sadece peygamberlere tahsis ettiği ve ancak insanlara bildirmediği bir takım gizli ve ruhî sebepleri vardır.” Meşhur ve yaygın olan görüş ise şöyledir: “Allah onları sebepsiz yaratmıştır. Bunun sebebi, ilâhî sünnet ve kanunların, kendilerini vaz' edip yaratan Allah'a hükmetmediğini; aksine Allah'ın onlara hükmedip haklarında tasarrufta bulunduğunu göstermektir.”¹⁰⁵

Görüldüğü üzere Reşid Rıza, mucizelerin akli olarak gerçekleşmesi imkânsız birtakım olaylar olması sebebiyle peygamberleri tasdikleyici olgular olması meselesini reddetmiştir. Zira ona göre nübüvvet gerçekliği, aklen muhal olan bir durum ile desteklenemez. Anlaşıyor ki Reşid Rıza, mucizeler konusunda daha akılcı bir yaklaşım

¹⁰⁴ Mehmet Zeki İşcan, Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve İslam Düşüncesine Etkileri, *AÜİFD*, 26, (Aralık 2006), 49.

¹⁰⁵ Ersöz, Kur'an'daki Kıssa ve Mucizelerin Aklen İzahının İmkânı Üzerine, 310.

sergilemiştir. Onun genelde mucizeler, özelde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizeleri bağlamında aşağıdaki ifadeleri tefsirde ictimâî yönelişin mucize algısını ortaya koyması bakımından önemlidir:

“Batılı düşünürlerin, Hristiyan kiliselerinin ve mezheplerinin itikadi temelini oluşturan acayıplikler/mucizeler meselesiyle Hz. Peygamber'in (sav) mucizelerini reddetmeleri konusunda diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in mucizeleri, bu asırda İslâm'ın lehine değil aleyhine, ulema ve fikir insanlarını ikna edici değil, engelleyici bir delil olmuştur. Şayet Kur'ân, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'yı teyit eden mucizeleri hikâye etmeseydi, özgür düşünce sahipleri daha çok İslâm'a yönelir, daha yaygın ve hızlı bir şekilde hidâyete ererdi. Çünkü İslâm, akıl, ilim ve insan fitratına uygunluk, fertlerin nefislerini (maddi-manevi) arındırmak ve kamu menfaatlerini temin etmek gibi esaslar üzerine bina edilmiştir. Allah (cc.) tarafından gönderildiğine dair Hz. Peygamber'in mucizesi, Kur'ân ve onun ümmî oluşudur. Bu, akıl, his ve vicdanla idrak edilebilen ilmî bir mucizedir. Kevnî mucizelere gelince bunlar, rivâyetinde, sıhhatinde ve delâletinde tevilleri çok, su götürür şüpheli işaretlerdir. Üstelik bunlara benzeyen harikuladelikler her zaman birçok insan tarafından izhar edilmektedir. Nitekim bu konuda Hint Müslüman sûfilere isnat edilen rivâyetler, menkıbe cinsinden Tevrat ve İncil'de geçenlere oranla daha çoktur ve nihayetinde bunlar bu asırda ulemanın dinden (İslâm) nefret etmelerine yol açmaktadır.”¹⁰⁶

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki Reşid Rıza, Kur'an'da yer alan mucizeleri akla aykırı olması sebebiyle birtakım aydınların hidayeti önünde bir engel olarak yorumlamış ve bu durumun İslâm'ın aleyhine bir algı oluşturduğu şeklinde eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Elbette ki bu bakış açısı daha önce zikrettiğimiz klasik dönem müfessirlerinin bakış açısından oldukça farklıdır.

Bir başka yeni dönem müfessiri olan Seyyid Ahmed Han ise İslâm'ın akılla uzlaştığını kabul etmiş ve XIX. yüzyıl Avrupa akılcılığı ve tabiat felsefesinin geniş ölçüde tesirinde kalmıştır. İnanç sistemlerini değerlendirirken “tabiata uyma” ilkesini kabul etmiş ve İslâm'ın bu ölçüye en çok uyan bir din olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre kâinatta sebep-sonuç prensibi hâkimdir ve kâinat bu prensibe bağlı olarak yönetilir. Bütün varlıkların yaratıcısı, yani ilk sebebi Allah'tır. Allah, tabiat kanunlarını yaratmış ve kesinliğe bağlamıştır; bu yüzden kâinatta bu kanunlara aykırı hiçbir şey cereyan etmez.

¹⁰⁶ Ersöz, Kur'ân'daki Kıssa ve Mucizelerin Aklen İzahının İmkânı Üzerine, 314.

Bu anlayıştan hareket eden Ahmed Han, peygamberlerin mûcizelerini ve velîlerin kerametlerini kabul etmeyip bunlarla ilgili nasları tabiat kanunlarına uygun bir şekilde yorumlamaya çalışır. Ona göre vahiy tabii bir olaydır ve peygamberin melek vasıtasıyla değil, kendi sahip olduğu istidatla ilâhî kelâmı duyması halidir. Buna göre peygamberlik de istidada bağlı tabii bir olaydır. Nasıl ki bütün istidatlar insanın fizik yapısıyla ilgiliyse, Allah tarafından verilen nübüvvet de peygamberin fizik yapısına bağlı bir özelliktir. Bu bakımdan peygamber ana rahminde iken de peygamberdir. Yine Ahmed Han’a göre nübüvvet Hz. Muhammed’le sona ermiştir. İslâm Peygamberi’nin her sözü, konusunda söylenecek en son sözdür. İşte bu özelliğinden dolayı o son peygamberdir. Kendisinden sonra bin peygamber de gelse, onun söylediklerinden başka bir şey söylemeleri mümkün değildir.¹⁰⁷

Bir diğer çağdaş dönem müfessiri olan Muhammed Esed’in (v. 1992) ise konuya dair yaklaşımı şu şekildedir: Esed’e göre peygamberler tabiatüstü bir mucize göstermemişlerdir. Bilakis Allah onlara bazı mucizevî alamet ve işaretler göndermiştir. Esed’in bu yaklaşımını, İsrâ suresi 59. ayetini “Bizi öncekiler gibi bu mesajı da mucizevî belirtilerle göndermekten alıkoyan tek sebep, önceki toplumların onları hep yalanlamış olmalarıdır.” şeklinde çevirmesinden anlamak mümkündür. Bu onun Hz. Peygamber’e (s.a.v.) de olağan dışı işaretlerin verilmediği kanaatinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca:

لَوْلَا نَزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ

“Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya”¹⁰⁸

şeklinde geçen “ayet” kelimesini “mucizevî işaret, alamet” olarak çevirmiş olmasından da onun mucize anlayışının, bizim tabiat üstü olarak “mucize” dediğimiz hadiseler gibi olmadığı ve tabii sınırlar içinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Çağdaş dönemin önde gelen tefsircilerinin mucize algısını ele aldıktan sonra anlaşılıyor ki genel itibarıyla onlar; mucize olgusunu farklı şekillerde yorumlamış ancak genel itibarıyla tamamen bir teslimiyet göstermekten ziyade kimi tevillere başvurmuşlar hatta kimi zaman mucize kavramını ilk anlaşılan kavramından farklı manalarda

¹⁰⁷ Mustafa Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/74.

¹⁰⁸ el-En’am 6/37.

¹⁰⁹ Hasan Hüseyin Havuz, Muhammed Esed’in Mucize Anlayışına Klasik Tefsirler Işığında Eleştirel Bir Yaklaşım, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/1 (Haziran 2019), 22.

yorumlayarak akıl tarafından daha anlaşılabilir kılma yoluna gitmişlerdir. Bu müfessirlerin tefsirlerinde de mucize ayetlerini ele alış biçimleri incelendiği zaman aynı sonuca ulaşmak mümkündür. Örneğin İsrailoğullarının maymuna dönüşmesi olayını anlatan:

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

“Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince onlara, “Aşağılık maymunlar olun!” dedik.”¹¹⁰

ayeti hakkında Reşid Rıza, et-Tefsiru'l-Menar adlı eserinde mezkûr ayeti kerimenin, Allah Teala'nın emirlerine karşı tavır alan, kendi nefsani arzularını ilah edinen ve hayvan gibi bir hayat süren herkese apaçık bir ders hükmünde olduğunu söyler. Müfessirlerin büyük çoğunluğunun, “Aşağılık maymunlar olun!” ibaresini, “İsrailoğullarının gerçek anlamda maymuna dönüştükleri” anlamında yorumladıklarını aktaran Reşid Rıza'ya göre ayetin zahiri ibaresi böyle bir hükme ulaşmaya imkân vermemektedir. Dolayısıyla söz konusu hükme varmak için sadece nakil kalmaktadır ki, yine Rıza'ya göre bunu teyit edecek sahîh nakil olacak olsa, o zaman ayet-i kerimede asi ve günahkarlara verilmek istenen ders devre dışı kalırdı. Çünkü onlar tecrübeleriyle, Allah Teala'nın her asi ve günahkâr olan kimseyi hayvan suretine dönüştürüp insan dışı bir varlık haline getirmediğini gayet iyi biliyorlar, zira böyle bir şey, Yüce Allah'ın tüm mahluklar hakkında uyguladığı bir yasa değildir. Dolayısıyla Reşid Rıza'nın teviline göre ayetten alınacak en büyük ibret ve mesaj Allah Teala'nın geçmiş ümmetler hakkında uyguladığı yasalardan birinin şu olduğunun bilinmesidir: Kim Rabbinin emirlerini çiğner ve Allah'ın kendisi için çizdiği yolu takip etmezse, insanlık seviyesinden inip hayvan seviyesine alçalır. İlâhi yasalar/sünnetullah da hep aynıdır; geçmiş çağlarda yaşayan insanlarla nasıl muamelede bulunduysa, bu çağda yaşayan insanlarla da aynı muamelede bulunmaktadır.¹¹¹

Görüldüğü üzere Reşid Rıza, Allah Teala'nın İsrailoğullarını, ihanetleri sebebiyle maymuna dönüştürmesinin fiziki olarak değil, manevi olarak mertebe düşüklüğü şeklinde yaşandığını, zira aksi bir durumun bir benzeri hiçbir dönemde gerçekleşmediğinden,

¹¹⁰ el-A'raf 7/166.

¹¹¹ Muhammed Abduh- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, çev.: Mehmet Erdoğan vd. (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011) 1/480.

yıllardır süregelen tabiat yasalarına aykırı olduğunu, bunu iddia etmenin mantıklı bir yaklaşım olmadığını savunmaktadır. Ayrıca Rıza, ilgili ayetin, Cuma suresinde geçen:

*“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.”*¹¹²

benzetmesi ile aynı minvalde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş ve bu ayetin de Cuma suresindeki gibi merteye, şeref ve itibar düşüklüğü olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Cuma suresinin mezkûr ayeti kerimesinde merkeplere benzetme durumu ayette açıkça belirtilmiş, “mesel” kelimesi ile bu kimselerin konumunun merkeplerin konumuna benzetildiği zahiren ifade edilmiştir. Fakat İsrailoğullarının durumu böyle değildir. Onları anlatan ayeti kerimede mesel vs. gibi teşbih veya teville sebep olacak herhangi bir lafız kullanılmamış olup buna götürecek bir mana da mevcut değildir. Daha öncesinde veya sonrasında böyle bir misalin yaşanmamış olması bu olayın maddi boyutunu inkâr etmek için yeterli bir sebep değildir. Zira daha önce de değinmiş olduğumuz üzere mucize, sıradanlaşan kanunların dışında cereyan eden durumdur.

Şimdiye kadar saydığımız örneklerde mucize olgusunun daha çok peygamberlerin risalet davasını destekleme boyutuna değinmiştik. Fakat bunun dışında Yüce Allah’ın kudretini göstermek ve inkarcıları azaplandırmak amacıyla gerçekleştirdiği mucizeler de mevcuttur. İman etmekten kaçınan inkârcı kavimlere uğrayan helak ve azap olayları da bu minvalde değerlendirilebilir. Zira bu olaylarda da olağanüstü bir şekilde, süregelen tabii kanunun dışına çıkma mevcuttur. İsrailoğullarının başına gelen maymuna çevrilme hadisesi de bir tür azap olarak değerlendirilebilir. En doğrusunu Allah (c.c.) bilir.

Reşid Rıza’nın bu yorumunu, bir yorumu klasik dönem müfessiri olan Mücahid’de de görüyoruz. Kendisi bir klasik dönem müfessiri olmasına rağmen bu ayete çağdaş dönem müfessirlerinin görüşlerine benzer bir tavırla yaklaşmış ve şöyle demiştir: Onların kalpleri dönüşmüştür. Gerçek manada bir maymuna dönüşüm değildir. Bu Yüce Allah’ın (c.c.) Cuma suresinin beşinci ayetinde verdiği gibi bir darb-ı meseldir.¹¹³

¹¹² el-Cuma 62/5.

¹¹³ İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ (v. 774/1373), *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, (Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye ,1998), 1/186.

Mücahidin bu yorumuna benzer kimi yorumları başka klasik dönem müfessirlerinde de görmek mümkündür.¹¹⁴

Çağdaş dönem müfessirlerinin Kur'an'daki mucizeleri kimi zaman çağın bilimsel gelişmeleri ışığında yorumlayarak bu mucizeleri daha anlaşılabilir kılma yoluna gittikleri de olmuştur. Mucize konusuna yaklaşımı sebebiyle çokça eleştirilere maruz kalan Muhammed Esed, fil suresinde geçen

تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ

*“O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu.”*¹¹⁵

ayet-i kerimesinin mealinde konuya farklı bir yorum getirmektedir. Esed'in sure ile ilgili yorumuna göre sure, Miladî 570 yılında Habeşlilerin Mekke'ye karşı başlattıkları sefere atıfta bulunmaktadır. Buna göre dönemin Yemen valisi olan Ebrehe, San'a'da büyük bir kilise inşa etti. Ebrehe'nin amacı, her yıl Araplar tarafından ziyaretçi akınına uğrayan Kabe'den bu ziyaretçileri çekerek kilisesine yönlendirmektir. Amacı başarılı olmayınca ise Kâbe'yi tahrip etmeye karar verdi ve fillerin de içinde yer aldığı oldukça kalabalık bir orduyla Mekke'ye doğru yola çıktı. Bu sefer sonucunda Ebrehe'nin ordusunu ve Arapları şaşırtan, daha önce benzerine rastlanmamış ve tarihçiler tarafından o yılın “Fil Yılı” olarak adlandırılmasına sebep olan bir olay yaşandı. Esed'e göre Ebrehe ve ordusu bu sefer esnasında muhtemelen son derece tehlikeli bir çiçek veya tifüs salgınına yakalanarak yok oldu ve Ebrehe de San'a'ya dönüşü sırasında öldü.¹¹⁶

Görüldüğü üzere Muhammed Esed, alimlerin çoğunluğunun gerçekliğinden şüphe etmeden yakini bir şekilde kabul ettiği Fil olayındaki pişirilmiş çamurdan taşlarla helak olma olayını kabul etme konusunda genelin aksine eleştirel ve sorgulayıcı bir tavırla yaklaşmış ve bu olayı “bulaşıcı bir hastalık” şeklinde tevil etmeyi tercih etmiştir.

Fil Suresi hakkında Esed'in bakış açısına benzer bir bakış açısını Muhammed Abduh'ta görüyoruz. O bu olayı Menar Tefsiri'nde aktarırken bu surede bu çiçek hastalığının Allah'ın rüzgarla birlikte gönderdiği kuşlardan oluşan büyük bir bölük aracılığıyla ordunun üzerine düşen kuru taşlardan türediğini ifade eder. Abduh'a göre bu

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bkz: İbn Kesir 1/289, Tefsirul Beydavi 1/85, Ebu Suud Tefsiri 1/110, et-Tahrir vet-Tenvir 1/544, (ilgili ayetin tefsiri).

¹¹⁵ Fil 105/4.

¹¹⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul, İşaret Yayınları, 2015), 1474.

sebeple bu kuşların, bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sivrisinek veya sinek cinsinden olduğu, bu çamurdan taşların da rüzgârın taşıdığı ve bu hayvanların ayaklarına bağlanmış kuru zehirli bir taş olduğu şeklinde bir yoruma inanmakta da bir sakınca yoktur. Zira bu zehirli taş vücuda değdiğinde derinin gözeneklerine girer ve vücudun bozulmasına, etlerinin parça parça dökülmesine yol açan yaraya sebebiyet verir. Bu zayıf kuşların çoğunluğu Allah'ın insanlar içinde helak olmasını istediği kişileri helak etmede aracı olarak kullandığı büyük askerlerinden sayılır. Abduh'a göre bu küçük hayvan günümüzde mikrop diye isimlendirmektedirler. Zira mikrop da ayetteki küçük hayvan cinsinden biridir. Mikroplar gruplar halinde olup ancak mikroskopla görülebilmektedir. Yine Abduh'un ifadesine göre Allah'ın zalimleri kahretmedeki etki gücü ne dağ başı büyüklüğündeki bir kuşa, ne hayali, masalsı bir kuşa, ne özel vasıfları olan bir kuşa, ne de taşların büyüklüğüne, orduya olan etkisine bağlanamaz. Zira her şey Allah için birer askerdir. Kâinatta hiçbir kimse ve cisim yoktur ki onun gücü altına girmesin.¹¹⁷

Abduh'un Fil suresi hakkındaki bu tevili, Esed'inki ile birebir benzerlik gösterir. Ona göre de Kâbe'yi yıkmak isteyen bu zalime Allah (c.c.) çiçek veya kızamık hastalığı virüsünü ulaştıracak bazı kuşlar göndermiştir. Bu hastalık onu ve kavmini Mekke'ye girmeden önce helak etmiş ve böylece Allah'ın (c.c.) dininin gücünü taşıyacak kişiyi gönderene kadar evini korumak için tüm şirklerine rağmen Mekkelilere bir nimet olarak bahşetmiştir. Abduh'a göre surenin tefsiri noktasında temel alınabilecek yorum budur. Bunun dışındaki yorumlar rivayeti sahih olanları hariç kabul edilemez. Fil sahibi olmak büyüklemenin, güçle gururlanmanın sebeplerindendir. Zira fil dört ayaklı hayvanlar içerisinde cismen en iri olan bir hayvandır. Lakin kader gereği ölümü gözle görülmeyen, küçük bir hayvan tarafından gerçekleşmektedir. Akıllı bir insan katında bunun büyük, daha şaşırtıcı ve daha gösterişli olduğundan şüphe yoktur.¹¹⁸

Klasik dönem ulemasından İbn Abbas (v. 68/687) ve İkrime (v. 105/723) de bahsi geçen çiçek hastalığı rivayetini naklettiklerini görmekteyiz. İkrime bu rivayeti: “Kuşlar yanlarındaki taşları üzerlerine atmaktaydı. Taşlar askerlere isabet ettiğinde o kişide çiçek çıkarırdı. Olayın yaşandığı gün, çiçek hastalığının görüldüğü ilk gündü. Bugünün ne öncesi ne de sonrasında çiçek hastalığı görülmemişti.” şeklinde verir.¹¹⁹ Abdurrezzak ve diğerlerinin bildirdiğine göre İbn Abbas: “Allah (c.c.) fil ordusunun üzerine taşları

¹¹⁷ Muhammed Abduh- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, 14/456-457.

¹¹⁸ Muhammed Abduh- Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, 14/456-457.

¹¹⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, 24/608.

gönderdiği zaman bu taşların değdiği yer kabarıyordu. Çiçek hastalığı orada ilk defa bu olayla ortaya çıkmıştır.” demiştir.¹²⁰

Bu yorumu başka bir çağdaş dönem müfessiri olan Seyyid Kutub ise doğru bulmamış ve ayetin zahirinin delalet ettiği mananın açık olduğunu, bunu çiçek hastalığı veya bulaşıcı bir hastalık olarak yorumlamanın gerekmediğini, bu tür bir tevilin, mucize ve gayb haberlerini daraltmak olduğunu ifade etmiştir.¹²¹

Yine Hz. İsa'nın mucizelerinin sıralandığı

لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُورِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُمْ
بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Allah, onu İsrailoğullarına bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): “Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer mü'minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır.”¹²²

ayetinde sıralanan mucizeler hakkında ise Esed, ayette geçen ve uçan kuş anlamına gelen “tayr” isminin hem İslam'dan önceki kullanımında hem de Kur'an'daki kullanımıyla çoğunlukla, iyi ya da kötü olmasına bakılmaksızın, genel anlamda ‘kader’i veya ‘talih’i ifade ettiğini söylemiş ve mezkur ismin bu deyimsel kullanımının birçok örneğine bütün muteber Arapça sözlüklerinde rastlandığını ifade etmiştir. Bu anlama göre Hz. İsa, kendisinin çok sevdiği teşbih üslubuyla, İsrailoğulları'na, hayatlarının sade balçığından kendileri için yükselen bir kader tasarımı geliştireceğini ve Allah'tan kendisine gelen ilhamla hayata geçirilen bu tasarımın, Allah'ın izniyle ve imanlarının gücü ile onların gerçek kaderi olacağını îma ederek ifade etmiştir. Esed'e göre Hz. İsa'nın ölüleri yeniden hayata döndürmesi, ruhen ölmüş olan topluma yeniden hayat verişinin mecazî ifadesidir. Esed'in bu yorumunun doğru olması halinde o zaman, körleri ve cüzamlıları iyileştirme

¹²⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002), 8/630.

¹²¹ Cihangir Ecer, *Menâr Tefsirinde Mucizeye Bakış*, (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 84. Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, *Fi Zilâlî'l-Kur'an*, (Kahire: Daru's-Şuruk, 2003), 6/3977.

¹²² Al-i İmrân 3/49.

de benzeri bir anlam kazanır: yani, ruhen hasta ve hakikate karşı kör olan insanların manevî olarak yeniden yaratılmaları anlamına tevîl edilebilir.¹²³

Esed tarafından yapılan yorumlara baktığımızda kendisinin, mucize kavramını akılla bağdaştıracak bir şekilde yorumladığını ve Kur'an'daki bu bağlamda yer alan mucizeleri de yine akla yatkın yorumlar ile tevile gittiğini söylemek mümkündür. Ayetlerin açık lafızlarına bu noktada itibar etmekten kaçınarak tevîl etme konusunda ısrarcı bir tutum sergiliyor olması; onun modern dönemin akıl-bilim baskınlığının fazlasıyla etkisinde kaldığını ve tabîî kanun ile süregelen sünnetullah ile bağdaşmayan birtakım meselelere eleştirel yaklaşarak bunların zahirî manalarını kabul etmede olumlu bir tavır sergilemediğini kanıtlar niteliktedir.

Tüm bunlara ek olarak şunu belirtmek gerekir ki çağdaş dönem müfessirlerinin mucize konusunda takındıkları bilimsel tavır, kimi zaman Kur'an'ın geçmişte dahi kimi bilimsel gerçeklikleri kendinde barındırmasının bir getirisidir. Zira mucizeler, günümüz bilimi için kimi buluşların ilham kaynağı dahi olmuş olabilir. Örneğin; birçok ayette tekrarlar canlıların çift yaratıldığını ifade eden Kur'an-ı Kerim, Yasin suresi 36. ayette bilmediğimiz şeylerin de çift yaratıldığını dikkat çeker. Böylece atomların yapısını teşkil eden pozitif ve negatif parçacıklara, elektriğin iki zıt kutbuna varıncaya kadar pek çok çiftlerin varlığını haber verir. Bu bilgiler günümüz için basit görünse de 14 asır öncesi için bir mucizedir.

Çağdaş dönem müfessirlerinden bir kısmının mucize konusunda takındıkları tavırları açıkladıktan sonra bu müfessirlerin kendi tefsirlerinden konuya ilişkin birtakım örnekler getirdik. Tüm bunlardan anlaşılıyor ki bu dönem müfessirlerinde, genel itibari ile nakilden önce akli önceleyen, süregelen kâinat düzeninin dışına çıkmak suretiyle bilimsel ve akılsal birtakım gerçekler ile zahiren çelişen mesajlara tam bir teslimiyet göstermekten çekinerek eleştirel bir yaklaşımı benimsemiş olduklarını söylemek mümkündür. Klasik yöntemi benimseyen ve mucizeler konusuna daha çok teslimiyetçi tavırla yaklaşan müfessirlere göre bu tavır, yüce Allah'ın sonsuz kudretine ve kâinatın tüm işleyişini yöneten yaratıcı olmasına karşı sergilenen güvensiz bir tavidir. Buna göre Yüce Allah, bu evrenin düzeninde ilk kanun koyucu olduğu gibi istediği zaman bir takım hikmet ve maslahatları amaçlayan değişiklikler yapmaya da muktedir. Onun düzende

¹²³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 154.

yaptığı bu değişiklikler ancak ve ancak sonsuz kudreti ve yetkisinin bir yansıması olarak tecelli eder ve yakînî imanı gerektiren birer mucize olarak anlaşılması gerekir. Kur'an'da kimi ayetler elbette ki teville açıktır. Yalnız bu tevilin, zahirî mana ile çelişmiyor olması, mu'teber tevildeki aslî şartlardan biridir. Bir tevilin geçerli sayılabilmesi için lafza verilen mananın sözlük manaları arasında bulunması şarttır. Ayrıca anlamı kapalı olmayan muhkem lafızlar tevil edilemez. Bu sebeple her tevil geçerli, tutarlı ve ilmî değildir. Hasan-ı Basrî (v. 110/728), Buhârî, Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Mâtürîdî, Gazzâlî, en-Nesefî (v. 710/1310), Fahreddin er-Râzî ve gibi âlimlerin dahil olduğu çoğunluk bu görüştedir.¹²⁴ Bahsi geçen ayetlerde ise herhangi bir kapalılık veya anlaşılmazlık söz konusu değildir. Anlatılmak istenen mesaj oldukça açık bir şekilde varid olmuştur. Ayetleri zahirinde anlaşılan bu manaların dışına çıkaracak olan her türlü yorum, zorlama tevillerden ibaret olarak kalacaktır.

Tüm bunların yanında, mucize kavramına bahsi geçen şekilden daha ılımlı yaklaşan yeni dönem müfessirleri de elbette mevcuttur. Örneğin Osmanlı'nın son devirlerinde yetiştirdiği ilim ve sanat adamlarından biri olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), mûcizelerin içinde barındırdıkları harikuladeliikleri bir teville tabi tutmadan onların oluşum ve imkânı, ilmî yönden izahı gibi açıklamalarda da bulunmuştur. Mucizenin imkânını ortaya koyma adına bilginin oluşum şekillerine de yeri geldikçe değinen müfessir, ilmin alanını mûcizeleri de içine alacak şekilde genişletme gayreti içerisinde olmuştur. Hissî mûcizelerin yanında aklî, ilmî ve gaybî mucizelere de yer veren müellif, Kur'an mucizesinin diğer mûcizelerin üzerinde bir güç ve kıymete sahip olduğunu, bu manada onun ebedî bir mûcize hüviyetinde bulunduğunu vurgulamıştır.¹²⁵ Müfessir, mûcizeler hakkında dile getirdiği fikirlerinde genel itibarıyla klasik dönem müfessirlerinin görüşlerine benzer görüşler ortaya koymuştur. Bu anlayışa uygun olarak bütün mûcizeleri nübüvvetin bir delili olarak değerlendirir ve tefsirinde farklı mûcizelere temas etmiştir. Ayrıca ayetlerde bahsi geçen mûcizelerin türüne göre onlar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir.¹²⁶

Bir diğer modern dönem alimi olan Hasan el-Benna ise mucize hakkında şunları söyler: “Resuller (a.s.), insanların akıllarına ve ruhlarına hitap ederler. Bu akıllarda

¹²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Te’vil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 41/28.

¹²⁵ İbrahim Bayram, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Mûcizelere Bakışı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2, (Aralık 2015), 77.

¹²⁶ Bayram, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Mûcizelere Bakışı”, 81.

aydınlığı ile hakkı idrak eden parlak ve aydınlık bir şeyler vardır. Bu akıllardan bazıları ise karanlık, sert ve taşlaşmıştır. Bu tür akıllara vaaz tesir etmez ve bunları doğruya ulaştırma noktasında aydınlıklar fayda vermez. Bu tür insanlara hangi tür acayıplık ve mucize gösterilirse gösterilsin onların ıslahı konusunda umut kesilmiştir.” El-Benna’ya göre toplum içerisinde her iki sınıf da azınlıktadır. İnsanların birçoğu, akli kapasite bakımından sıradan denilebilecek seviyededir. Onları gafletleri konusunda uyarmak ve uykularından uyandıracak bir şeylere ihtiyaç duyarlar. Onları uyarmak olan bu şey de kulaklarını çınlatacak, gözlerini açacak, akıllarını ve idraklerini karıştıracak olan bir mucizeden başka bir şey değildir. Ona göre bunun sayesinde bu kimseler inanır ki o nebi; kendi kuvvetlerinden daha üstün olan bir kuvvetten bahsediyor. Kendi güçlerinden daha üstün olan bir güçle bağlantı kuruyor. Gücünü kendi alimlerinden daha büyük bir alimden alıyor. Bu şuurla, bu teslimiyetten hakikatin son noktasına ilerleyene kadar imana yöneliyorlar, delilleri anlamak ve kavramak için basiretleri açılıyor. El-Benna, bu sebeple mucizeyi risalet için elzem görür ve mucizeler karşısında cahillerden başkasının kibirlenip de inkara gitmeyeceğini ifade eder.¹²⁷

Yine bir diğer çağdaş dönem müfessiri olan Mevdudî’ye göre ise mucize, herhangi bir izahatla açıklanması mümkün olmayan olağanüstü olaydır. Ona göre Yüce Allah (c.c.), ilk kanun koyucu, ilk düzeni oluşturandır. Onun yarattığı bu düzende değişiklikler yapması ise şaşılacak ve inkara sebep olacak bir durum değildir. Yüce Allah’ın (c.c.) sonsuz kudreti düşünüldüğünde, alışlagelmiş olan her türlü sistem ne kadar mümkün ise daha önce benzerine rastlanmamış ve imkânsız gibi görünen olaylar da o kadar olağan ve sıradandır. Buradan anlıyoruz ki Mevdudî, mucize olgusuna müspet bir yaklaşım sergileyen çağdaş dönem müfessirlerindendir.¹²⁸

Bunlar gibi kimi modern dönem müfessirleri mucize olayına daha teslimiyetçi bir yaklaşım ile yaklaşmış olsalar dahi bu dönemde yaşanan bilimsel ve toplumsal bazı gelişmeler etkisinde kalan bir kısım alimler, mucize kavramını akılcı bir yaklaşım ile ele almayı tercih etmişler, dolayısıyla bu tür ayetleri ele alırken daha akla yatkın sonuçlara ulaştıracak teviller kullanmayı öncelemişlerdir.

¹²⁷ el-Bennâ, *en-Nezerât fî Kitabillah*, 414-415.

¹²⁸ Ecer, *Menâr Tefsirinde Mucizeye Bakış*, 33.

4.3. Klasik ve Modern Tefsirlerde İsrâ Olayı ve Miraç Olayının Ele Alınışı

Klasik ve modern dönemdeki mucize algısının kısa bir açıklamasını yapıp bu minvalde örnekler getirdikten sonra, tezimizin muhtevasına uygun olarak konuyu İsrâ ve Miraç hadisesi üzerinden de incelemenin yerinde olacağını düşünerek bu hadisenin mezkûr kaynaklardaki yorumlarını ele almanın, konunun anlaşılması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Öncelikli olarak klasik eserlerden başlayacak olursak, bahsi geçen mucizeyi Razi, *Mefatihü'l-Gayb*'ında, akli delilleri zikrettikten sonra sonuç kısmında yorumlarken alemin yaratıcısının, her şeye kadir olduğunun delil ile sabit olduğunu, bu kadar bir sürate ulaşmış olan bir hareketin, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bedeni için de tahakkuk etmesinin mümkün oluşunun da Allah Teâlâ'nın, buna kadir olması sebebiyle sabit olduğunu ifade eder. Ona göre bu mukaddimelerin tamamında, İsrâ ve Mi'raç hadisesinin bilfiil tahakkukunun haddizatında mümkün bir şey olduğu neticesi elde edilir ve bu konuda söylenecek en son söz şudur: Burada geriye sadece, bu hadiseye hayranlık ve taaccüp kalır. Ancak ne var ki, bu hayret de sadece buraya has değildir, bu bütün mucizeler için de söz konusudur. Razi'ye göre Hz. Musa'nın mucizesini anlatan bir değneğin, yetmiş bin değneği ve urganı yutacak, sonra da o anda, eskisi gibi küçük bir değnek haline dönüşecek bir ejderha olması da şaşırtıcı bir durumdur. Yine, kocaman bir dağdan büyük bir devenin çıkması, büyük bir dağın havada adeta bir şemsiye gibi tutulması da şaşırtıcı bir durumdur. Keza, bütün mucizeler hakkında aynı durum söz konusudur. Öyleyse, sadece bir hayret, bütün bunları inkâr etmeyi ve kabul etmemeyi gerektiriyorsa, o zaman, mucizelerin isbatıyla ilgili bütün görüşlerin, sözlerin, hükümlerin fasit, aslı esası olmadığına kesin olarak hükmetmek gerekir. Halbuki mucizelerin isbatı ve kabul edilmesi, nübüvvet temelinin kabul edilmesinin neticesi olarak, fer'î bir husustur. Yok eğer, sırf bir şaşkınlık inkâr etmeyi gerektirmiyorsa, işte burada da gerektirmez. Razi'nin İsrâ ve Mi'rac'ın imkânsız bir şey değil, mümkün olduğunu söylemenin izahı hususundaki sözünün tamamı bundan ibarettir.¹²⁹

Görüldüğü üzere Razi, Kur'an'da geçen ve harikulade olarak sayılabilecek olan İsrâ ve Mi'raç hadisesinin vuku'u konusunda şüpheci tavır takınmaktan çok, akli deliller ile konuyu daha anlaşılır hale getirmiş ve muhataplarının inkara kalkışabileceği her türlü yolu kapatarak konuyu akli açıdan kabule açık halde yorumlamıştır. (Alıntı yapılan

¹²⁹ Fahreddin, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hasan bin Hüseyin et-Teymi, er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb -e't-Tefsiru'l-Kebir*, (Beyrut: Daru'l-İhyau't-Turas, 1999) 20/295.

pasajdan öncesinde bu hadise hakkında birçok akli delil mevcut olmasına karşın çalışmanın sınırlarını aşabileceğinden tüm bölümü burada ele alamadık.) Yaşadığı zaman içerisinde aklî melekleri ve üstünlüğü ile ön plana çıkan Razi, tefsirinde de aklın nakille çelişmediğinin bir ispatı olarak dirayet usulüne ağırlık vermiş aynı zamanda bunu yaparken ayetlerin zahirî manası ile çelişmeyen teviller ile Kur'an'ı yorumlamanın en birinci örneklerinden olmuştur.

Bir diğer klasik dönem müfessiri olan İmam Maturidî, İsrâ ve Mi'raç hadisesini tefsirinde aktarırken şunları ifade eder: Ona göre “*Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya sefere çıkaran Allah'ın şanı yücedir*” sözünün manası sanki şudur: Kulunu bir gece vakti bir ay mesafelik yolu yürüten Allah, öldükten sonra ölüyü diriltmeye muktedir ve resûlünü korumaya, ona zafer kazandırmaya, risalet ve nübüvvetinin delillerini açığa çıkarmaya, onu inkâr edenlerin, karşı çıkanların ve onu yalanlayanların hilelerinin önünü kesmeye güç yetirendir.¹³⁰ Yine Maturidî'ye göre “Kendisine bazı ayetleri gösterelim diye” lafzından anlaşılan, aklî mucizelerimizi gösterdikten sonra, ona bazı hissî mucizelerimizi göstermektir. Çünkü hissî mucizeler, şüpheleri ortadan kaldırmada ve vesveseleri uzaklaştırmada aklî mucizelerden daha üstündür. Çünkü hiç kimse gözlem ve duyu yoluyla tanıdığı-bildiği bir şeyden şüphe etmez. Maturidî, vesvese ve şüphelerin aklî mucizelerde daha çok görüldüğünü ifade eder. Çünkü hiç kimse kendisinden şüphe etmez. Demek ki Cenab-ı Hak, Resulüne, adil insanların onları kabul etmesini, onlara iman etmesini ve kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu kabul etmeye mecbur kalmasını sağlayacak hissî mucizeler göstermeyi istedi. Maturidî'nin yorumuna göre “Yüce Allah işiten ve görendir” lafzından anlaşılan ise; yani bu zikredilenleri yapmaya gücü yeten kimsenin, kendisinden bir söz veya eylemin gizlenmesi mümkün değildir.

Daha sonra o, Mi'raç olayı hakkında rivayet edilenler ve burada anlatılanlar konusunda Ebubekir Sıddık'ın (r.a.) söylediğini söyler ve şöyle der: “Eğer öyle dediyse ben de buna şahitlik ederim.” Aksi takdirde eğer bu rivayetler sahih değilse de yalnızca Kudüs'e, Mescid-i Aksa'ya gece yolculuğunda yürütüldüğünü söyleyen ayetin kapsamını aktarmak gerektiğini ve ona daha fazla bir şey eklememek gerektiğini savunur.¹³¹

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/3.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/4.

Yalnızca son paragrafın okunması dahi İmam Maturidi'nin mucize konusunda gösterdiği teslimiyetçi tavrı anlamamız için yeterlidir. Ona göre hissî mucizeler, aklı mucizelerden çok daha etkilidir. Zira inkârı aklî mucizelere göre daha imkansızdır. Bu yüzden Allah-u Teala, nebilerini çoğu zaman hissî mucizeler ile desteklemiş, risalet davasının ispatında onlara yardımcı olmuştur.

Hadisler ışığında yaptığı tefsiri meşhur olan bir diğer klasik dönem müfessiri İbn-i Kesir tefsirinde İsrâ ve Mi'raç hadisesi hakkında gelen tüm rivayetleri aktardıktan sonra şunları nakleder:

“Sahihiyle, haseniyle, zayıfıyla gelen bu rivayetlerden sonra Resulullah'ın Mekke'den Beytu'l-Makdis'e israsının mahiyeti konusunda ittifak edilen mesele anlaşılmıştır. O da her ne kadar raviler onun eda şeklinde ekleme çıkarma yapma şeklinde ihtilaf etmiş olsalar da İsrâ'nın bir defa yaşandığı bir hakikattir.¹³² Daha sonra insanlar şu konuda ihtilaf ettiler: İsrâ Resulullah'ın bedeni ve ruhu ile mi yaşandı? Yoksa yalnızca ruhen mi gerçekleşti? Alimlerin çoğunluğu İsrâ'nın Resulullah uyanık iken (rüya hali olmaksızın) ruhen ve bedenlen gerçekleştiği görüşünü tercih ettiler. Resulullah'ın bunu önce uyku halindeyken rüya olarak yaşadığı daha sonra uyanıkken de yaşadığı konusu inkâr edilemez. Zira O (s.a.v.), bir rüya gördüğü vakit rüyası sabahın aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Bu durumun (İsrâ'nın hem bedenlen hem ruhen uyanıkken yaşanmış olduğu) delili ise Yüce Allah'ın “Kulunu gece vakti yürüten Allah, eksikliklerden münezzehtir” ayetidir. Zira ayette geçen tesbih lafzı, ancak büyük işler söz konusunda olduğunda kullanılır. Eğer İsrâ mucizesi uyku halinde gerçekleşmiş olsaydı bu çok da büyük bir iş olmazdı ve ta'zim edilmesine gerek kalmazdı.”¹³³

Görüldüğü üzere İbn-i Kesir, konuya dair rivayetleri zikrettikten sonra kendi değerlendirmesini yaparken İsrâ ve Mir'aç'ın nasıl vaki olduğu konusunda genel klasik müfessirler ile aynı tavrı takınarak eleştirel değil teslimiyetçi bir yaklaşım sergilemiş, bunu yaparken de bu inancını ayetler ışığında desteklemiştir.

Klasik bazı tefsirlerde İsrâ ve Mi'raç olgusunu konu edindikten sonra mezkûr mucizenin modern tefsirlerdeki yerini incelemek yerinde olacaktır. Değinildiği üzere İsrâ ve Mi'raç hadisesinin vuku'u konusunda klasik tefsirlerde ciddi bir ihtilafa rastlanılmaz

¹³² İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' (v. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Daru'l-Tayyibe (Beyrut-1999) 5/42.

¹³³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 5/43.

ve genel olarak müfessirler olayı Resulullah'ın bizatihi Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya olan harikulade yürüyüşü, oradan da Sidret'ül-Münteha'ya yükselişi olarak ele alır. Fakat çağdaş müfessirlerde mezkûr mucizeye bakış açısı farklılıklar göstermektedir. Bunun için ilk olarak, mucizeler konusundaki yaklaşımı ile meşhur olmuş Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı" mealinde konuyu nasıl ele aldığına bakalım. Ona göre Hz. Peygamber'in kendisi, bu tecrübe ile ilgili doğrudan hiçbir açıklama bırakmadığından, Müslüman düşünürler onun gerçek niteliği konusunda farklı görüşler savundular. Sahabelerin büyük kısmı hem İsrâ hem de Mir'ac'ın fiziksel olaylar olduğuna, başka bir deyişle, Hz. Peygamber'in Kudüs'e gidişinin ve sonra göğe çıkışının bedensel olarak gerçekleştiğine inanırken küçük bir grup ise bu tecrübenin tamamen ruhsal olduğu görüşündeydi. Bu ikinci grup arasında 'özellikle, "O, yalnızca ruhu ile seyahat etti ve bedeni yerinden hiç ayrılmadı" diyen Hz. Peygamber'in bu olaydan sonraki yıllarda da en yakını olmuş olan eşi Hz. Aişe ile tartışmasız şekilde onunla aynı görüşü benimseyen sonraki kuşaktan Hasan Basrî'yi görürüz. Buna karşılık, İsrâ'nın ve Mi'rac'ın fiziksel tecrübeler olduğuna inanan akaidciler, sahabelerin büyük kısmının aynı yöndeki görüşlerine dayanırlar. Ancak, Hz. Peygamber'in kendisinin onu kendilerinin anladıkları şekilde tasvir ettiğine dair tek bir hadis bile getiremezler. Esed'in aktardığına göre bazı müslüman ilim adamları, ayette geçen "esrâ bi-'abdihi" (O, kulunu geceleyin götürdü) sözlerine dikkat çekerler ve "abd" (kul) teriminin bir canlı varlığın bütünlüğünü, yani ruh ile beden birlikteliğini gösterdiği görüşünü savunurlar. Ancak Esed'e göre bu yorum, esrâ bi-'abdihi ifadesinin, Muhammed'in (s.a.v.), öteki bütün peygamberler gibi, sadece Allah'ın fâni bir kulu olduğunu ve hiçbir insanüstü vasıfla donatılmadığını bildiren birçok Kur'an ifadesine uygun olarak sadece Hz. Peygamber'in beşeri vasfını işaret ettiği ihtimalini dikkate almaz. Ona göre bu durum, Hz. Peygamber'e, Allah'ın bazı sembollerinin gösterilmiş olduğu, yani Allah'ın alemleri yaratmasının altında yatan nihâî hakikatlerin tamamını değil, sadece bir kısmını görebilme yeteneği verildiği ifadesinden sonra gelen yukarıdaki ayetin son sözlerinde ortaya konulmuştur.

Esed'in bu ayetin tevilinde sonuç olarak söylediği şudur: Hz. Peygamberin göğe yükselmeden önce Mekke'den Kudüs'e yaptığı gece yolculuğu, açıkça İslam'ın yeni bir öğreti olmadığını, ama hepsi de Kudüs'ü manevî yurt edinmiş eski peygamberler tarafından tebliğ edilen aynı ilahî mesajın bir devamı olduğunu göstermek amacındaydı. Bu görüş, Hz. Peygamber'in İsrâ sırasında aynı zamanda Yesrib, Sina, Beytullahm'da vb. namaz kıldırıldığını söyleyen hadisler tarafından da doğrulanmaktadır. Onun bu bağlamda

zikredilen öteki peygamberlerle karşılaşması da aynı görüşü sembolize etmektedir. Esed'in bu konudaki son yorumuna göre İsrâ sırasında Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'da öteki bütün peygamberlere namaz kıldırıldığını söyleyen meşhur hadisler, Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen İslam'ın, insanın dinî gelişmesinin tamamlanmasını ve mükemmelliğe ulaşmasını temsil ettiği ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın elçilerinin en sonuncusu ve en büyüğü olduğu inancını mecazî bir şekilde ifade etmektedir.¹³⁴

Yukarıdaki yorumlardan anlıyoruz ki Esed, İsrâ ve Miraç mucizesini zahirî olarak anlaşılan ve hadislerle desteklenen şekilde yorumlamamış, Peygamber Efendimizin beşerî yönü sebebiyle bahsi geçen yürüme ve yükselmeye muktedir olmadığı ve olamayacağı açıklamasını getirmiş bu sebeple mezkûr olayı ruhî ve manevî bir tecrübe olarak kısıtlamıştır. Kendisi her ne kadar bu yorumu geleneksel müfessirlerin ittifak ettikleri zahiri mana anlayışından çok daha akılcı ve gerçeğe uygun bir yorum olarak görse de bu te'vil, esasen ayetin muhtevassından ve zahirinden oldukça uzak bir te'vildir. Zira günümüz şartları ve insanoğlunun bilim ile ulaştığı seviye (uzaya çıkma, gezegenlerde keşif yapma) göz önünde bulundurulduğu zaman bunları kabul eden aklın, bundan yıllar önce bir benzerinin Allah tarafından Resul'ünün eliyle gerçekleştirilmiş olmasını mantiken izah edememesi, red yolunu seçmek için yeterli bir sebep değildir. Kaldı ki sahih kaynakların birçoğunun bu olayları ilk anlaşıldığı zahir manalar ile rivayet etmiş olması ve bizzat Peygamber (s.a.v.)'in dilinden bu olayın farklı cihetler ile olmak suretiyle aktarılmış olması Muhammed Esed'in iddiasını çürütür niteliktedir.¹³⁵ Zira o te'viline dayanak olarak, bahsi geçen manalara sahih kaynaklarda rastlanılmadığını iddia etmektedir.

Bunların yanında ek olarak Mısırlı bir çağdaş dönem düşünürü daha vardır ki kimi meseleleri yorumlarken takındığı inkârcı tutum, fazlasıyla tepki almasına sebep olmuş, bir süre sonra onun eserlerinde yazdıkları ve yorumları, oluşturduğu algı ve tepkiler sebebiyle toplatılmak suretiyle eserleri imha edilmiştir. Muhammed Ebu Zeyd, İsrâ suresinin ilgili ayetlerini tefsir ederken şunları söylemiştir:

¹³⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1498, 1501-1502.

¹³⁵ (bkz: İbn İshak, İbn Hişam, c. 2, s. 39-40; Zehebî, s. 248; Ebu'l-Fidâ, Tefsîr, c. 3, s.21, İbn Sa'd, Tabakâtü'l-kübrâ, c. 1, s.214; Zehebî, Târihu'l-islâm, s. 272, İbn İshak, İbn Hişam, Sîre, c. 2, s. 43; İbn Sa'd, Tabakât, c. 1 , s. 215; İbn Seyyid, Uyûnu'l-eser, c. 1, s. 141; Zehebî, Târihu'l-islâm, s. 245-246; Ebu'l-Fidâ, el-Bidâye ve'n-nihâye, c. 3, s. 110, bn Ebi Şevbe, Musannef, c. 14, s. 306; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 309; Ebu'l-Ferec İbn Cevzî, el-Vetâ, c. 1 , s. 223; Zehebî, Târihu'l-islâm, s. 250).

“İsrâ kelimesi, peygamberlerin hicreti anlamında kullanılır. Bu konuda Tâhâ suresi 7, A’raf suresi 138, Şuarâ suresi 52, Duhân suresi 23, Hûd suresi 81, ve Hâc suresi 65 ayetlerine bakılabilir. Sonra Nahl suresinin son kısmının İsrâ suresinin baş kısmı ile olan münasebeti düşünülebilir. ‘Mescidu’l-Haram’ ifadesi, ‘bütün insanlar yanında saygı gören, değerli’ anlamına gelir. Bu konuyla ilgili olarak Bakara suresinin 217. ve 218. ayetleri ile Hac suresinin 25. ayetlerine bakılabilir. ‘Mescidu’l-Aksâ’ ise ‘en uzaktaki mescid’ anlamına gelir. Bu da Medine’nin mescididir. Allah Tealâ bu mescidinin çevresini bereketli kılmıştır. Hz. Peygamber’in orada elde ettiği güç ve sonuç vardır. İsrâ da fetih ve zafer de vardır. Bu da Allah’ın ayetlerindendir. Konuyla ilgili olarak Yasin suresinin 20. ve Tevbe suresinin 108. ayetlerine bakılabilir. Ayrıca İsrâ suresine başvurulup 60-90. ayetlerine bakmak yerinde olur.”¹³⁶

Muhammed Ebu Zeyd’in “el-Hidaye ve’l-İrfan fî Tefsiri’l-Kur’an bi’l-Kur’an” adlı tefsirinde yer verdiği bu yorum, benzerleri gibi zorlama bir te’vil’den ibarettir. Kendisi bu te’vili yaparken ayetteki lafızların ilk manaları değil de en uzak planlarda yer alan manalarını kullanmayı seçmiş ve böylece tamamen aklî bir yorumla meseleyi açıklamaya çalışmıştır. Yüce Kur’an, kişilerin isteklerine ve niyetlerine göre yorumlanmaktan oldukça uzak, Yüce Allah’ın kudretine delalette son noktaya ulaşan bir kitaptır. Böylesi hareketler ile O’nun ve muhtevasının yorumlanmaya çalışılması, mertebesini basitleştirme ve bu yüce kitabı sıradanlaştırarak noksan olan beşerî aklın sınırları içerisine alma çabasından başka bir şey olarak değerlendirilemez. Halbuki bu kitap, Yüce Allah’ın sonsuz azamet ve kudretine delalet etmesi hasebiyle en akla gelmez meseleleri ele alarak beşerî akli hayrete düşürmekte, böylece yakînî imanı pekiştirmekte en aktif role sahip etkindir. İman eden kalplere düşen ise bu azamet karşısında teslimiyet ve tevekkül boyutunda bir tavır sergilemek ve bu muhteşem mucizeler üzerinden yüce Allah’ın muhteşem sünnetini, nebilerin davetini tefekküre yoğunlaşmaktır.

Tüm bunların yanında daha önce de değindiğimiz gibi, yeni dönemde tefsir yazmış olmalarına rağmen bahsi geçen çizgide olmayıp mucize konusuna daha ılımlı yaklaşan müfessirler de vardır. Örneğin Elmalılı Hamdi Yazır, İsrâ ve Mi’raç hadisesinin tefsirinde klasik dönem müfessirlerine yakın bir tavır sergiler ve olayı anlatırken bu surenin böyle mükemmel ve yüksek bir tesbih ve tenzih ile başlamasının, daha sonra zikredilecek hayret verici işlerin önemi ile ilgili olduğunu ifade eder. Şöyle ki: Birinci

¹³⁶ ez-Zehebî, Tefsir Tarihi, 3/173.

olarak, akıllara hayret veren imkânların üstünde olan İsrâ olayını yüceltmek ve onu doğrulamak için, kalplerin temizlenmesini hazırlamak ve makamın inceliği dolayısıyla benzetme kuruntularından genellikle korunmayı hatırlatma vardır. İkinci olarak, onu mümkün görmeyen dinsizlere karşı yüce Allah'ın eksik sıfatlardan uzak bulunduğunu ve dolayısıyla acizlik ve yalan gibi kusurlardan uzak olduğunu açıklamakta, kudret ve bağışlamasının yücelik ve büyüklüğünü ilan etmek vardır. Elmalılı'nın naklettiğine göre tefsircilerden bazıları gök cisimlerinin hareketlerinin süratlerinden bilimsel örnekler verip, İsrâ ve Mi'raç'taki süratli yürüyüşü akıllara yaklaştırmaya çalışmışlardır. Fakat doğrudan doğruya ilâhî ayetlerden olan bir harika, tabiî bir görüş açısı ile açıklanabilmekten uzaktır. Tabiî bir tasarı, benzerlerine göre düşünmek demektir. Hâlbuki benzeri görülmemiş bir olayı benzerleri ile düşünmeye kalkışmak çelişki olur. O, ancak gözlem veya haber ile bilinir. Ona göre İsrâ'yı iyice araştırabilmek için Burak hadisi, ilgililerine bir düşünce prensibini vermiyor değildir. Çünkü Burak kelimesi berk (yıldırım) maddesinden türemiştir. Peygamberimizin (s.a.v.) hadisinde onun tanımlanması şu şekildedir: "Boyu merkepten büyük, katırdan küçük bir hayvandır ki, ayağını gözünün gördüğü son noktaya basar." Bu ise şimşek ve elektrik hızını anlatır. Dolayısıyla bu prensiple İsrâ'nın (gece yolculuğu) hızını bir dereceye kadar düşünmek ve böyle bir nakil aracı üzerine binenin hava akımından etkilenmeyerek hiç sarsılmaksızın tam bir sükûnet ve huzur içinde mesafeyi katlayabileceği düşünülebilir. Bu şekilde Burak ve Mi'raç vasıtalarının özel olarak tahsisine bir hikmet yönü de düşünülebilir. Onun bu konudaki son yorumuna göre bütün bu bahsi geçenler, sonuçta eksik akıldan tam akla yaklaştıracak iman delilleri olabilir. Yoksa yer, zaman, hareket, ruh nitelikleri meselelerinin bütünüyle ilgili bulunan ve yüce Allah'ın kudretinin en büyük ayetlerinden olan Miraç mucizesi üzerinde düşünmek, aklın anlayış ölçüsünden çok yüksektir. Onun için demişlerdir ki o Mi'raç nitelendirilemeyecek kadar yücedir. Bu konuda şundan başka ne söylenebilir? Yüce Allah, her şeye gücü yetendir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Nurundan yarattığı dostunu ziyaretine davet etmiş, meleklerinin ileri gelenlerinden gönderdiklerini göndermiş. Öyleyse Elmalılı'nın da naklettiği üzere O Allah'ın dostuna uzun gelecek hangi mesafe ve nurlu bedenine engel olacak hangi cisim düşünülebilir?¹³⁷

Bir diğer yeni dönem müfessiri olan İbn Aşur'un da (v. 1973-1392) yine Elmalılı gibi İsrâ ve Mi'raç hadisesine olağanüstü olay cihetiyle baktığını görüyoruz. Ona göre bu

¹³⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak dini Kur'ân Dili*, sad.: Hamdi Döndüren, (Çelik Yayınevi: İstanbul, 2017), 5/317-318.

olay, Yüce Allah'ın, tasdiklemek ve davasını desteklemek için Resulüne bahşettiği bir hediyedir. Surenin tesbih ile başlaması da bu olağanüstü duruma kudreti olan Allah'ın (c.c.) azametini gözler önüne serer. O, bu olayın müslümanlar arasında yaygın bir şekilde bilindiğini ve müslümanların bu hadiseye iman edip doğruladığını ifade eder.¹³⁸

Elmalılı'nın ve ibn Aşur'un sergilediği bu tavır, klasik dönem müfessirlerinin sergilediği tavırla birebir aynı olup herhangi bir şüphe veya soru işareti barındırmayan bir tavidır. Aynı zamanda aklın kavramasına en uygun şekilde yorumlandığından bu yorum, Kur'anî mucizeleri kabul etmek için aklı hiçe saymak mecburiyetinin olmadığını bir kanıttır.

¹³⁸ Zeynep Gürlü, *Kur'an'daki Mucize Haberlerine Yaklaşımlar: İbn 'Âşûr ve Muhammed Esed Örneği*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 94.

5. SONUÇ

Kur'an-ı Kerim, 23 yıllık bir zaman zarfında peyderpey, olaylara binaen nazil olmuş olmasına ve aradan binlerce yıllık zaman dilimi geçmiş olmasına rağmen içerisinde hiçbir aykırılık, çelişki ve anlaşmazlık barındırmayan bir kitaptır. Onun delilleri açık, mucizeleri yakînî imanı destekleyen niteliktedir. İnsanlığın varoluşundan beri insanların yaratılış fitratları çeşit çeşit olup farklılık gösterdiğinden, insanların Kur'an-ı Kerim'e bakış açıları da farklı açılardan olmuş, onu anlayabilme ve kavrayabilme seviyeleri farklılık göstermiştir. İşte bu farklılıklardan dolayı Kur'an'ı murad edilen asıl manaya ulaştıracak şekilde tefsir etme yöntemlerine başvurulmuştur. Bu tefsirlerin ilk uygulayıcısı yani tarihteki ilk müfessirin Resulullah (s.a.v.) olduğunu söylemek mümkündür. O, yaşadığı dönemde sahabeleri için kapalı gelen kimi manaları açıklıyor, onlara dini öğrenme yolundaki zorlukları kolaylaştırıyordu. Resulullah hayatta olduğu sürece bu durum böyle devam etti. Onun vefatından sonra ise Kur'an'ı anlamayı kolaylaştırma işini yani tefsir görevini, onun ardından gelenler devraldı. Hal böyle iken uzunca bir süre Resulullah'ın metodu izlenerek Kur'an yalnızca onun yaptığı çerçeve içerisinde kalınarak tefsir edildi. Yorumdan ve fikir üretmekten uzak olan bu tür tefsir, geçmişten gelen rivayetleri aktarmaktan ibaret olarak devam ediyordu. Uzunca bir süre bu şekilde devam eden tefsir yönteminden sonra kimi insanlarda ayetler üzerinde tefekkür ederek yorumlama isteği ve ihtiyacı oluştu. Bu kimseler, aklın önderliğinde Kur'an'ı yorumluyor fakat bunu yaparken rivayetler ile çelişmemeye çalışıyorlardı. Dirayet tefsiri adı verilen bu yöntem her ne kadar aklın aktif rol oynamasını isteyen kesim tarafından benimsenmiş olsa da rivayet tefsirinin yerini tutamadı ve klasik dönem dediğimiz o dönemde her zaman temkinli bir şekilde yaklaşıldı. Yine de bu dirayet yöntemi, genel itibarıyla sarîh lafızlar ile çelişmeyen yorumları içermesi sebebiyle kabul görme noktasında çok büyük tepkiler ile karşılanmadı.

Bu durum uzunca bir süre bu şekilde devam etti. İnsanlar rivayet ve dirayet yöntemini kullanıyor olsalar da bu konuda aşırıya gitmeden genel manada makul teviller ile Kur'an'ı tefsir etmeye devam ettiler. Daha sonra tüm dünyada baş gösteren reform ve rönesans hareketlerinin etkisinin İslam dünyası üzerinde de görülmeye başlaması ile beraber birtakım değişiklikler meydana gelmeye başladı. Sanayi devriminin ardından Batı'da yaşanan ve asıl hedefi dini yozlaşmaya karşı durmak olan kimi fikirler, Batı dünyası ile etkileşim halinde olan ve ondan etkilenen bazı müslüman düşünürler

tarafından benimsendi. Salt akıllı öncelemek ve bilimsel bakış açısını her türlü duruma entegre etme çabasında olan bu fikirler, bahsi geçen düşünürlerin Kur'an ve İslam'a dair her türlü olaya salt akıl ile bakılması yolunu açtı. Rivayeti arka plana atarak ve akıl endeksli olarak elde edilen bazı veriler, zahiri naslar ile çelişiyor olup olmamasına bakmaksızın hak olarak kabul edildi ve İslam dünyasının fikri yapısına adeta işlenmeye çalışıldı. Modern (çağdaş) dönem olarak adlandırılan bu dönemde yaşanan mevzu bahis gelişmeler, Kur'an'ın anlaşılması için en birinci yol olan tefsir ilmine etki etti ve bu ilmin içerisinde Modern Tefsirler adı ile kendine yer buldu. Çalışmamıza da konu olan bu tefsirler genel itibari ile klasik dönem tefsirlerinden farklı özellikler taşıyordu. Klasik dönemde de akıl yürütme metodu ile telif edilen eserler olmasına rağmen kimi modern dönem eserlerinin aksine bunlar, sahih rivayetler ile çelişmiyor, zahiri manalara aykırı olmuyordu. Fakat modern tefsirlerde kimi zaman bu hassasiyetler gözetilmedi ve bilim-akıl endeksli bakış açısı uğruna ayetler te'vili manalar ile açıklanmaya başlandı.

Çalışmamızın muhtevasını da bu eserler oluşturmaktadır. Modern tefsirlerde meydana gelen bu mana çelişkilerini incelemek amacıyla çalıştığımız tezde; genelde mucize kavramı, özelde ise İsrâ ve Mir'aç hadisesi üzerinden konuyu irdelemeye çalıştık. Çalışma esnasında görüldü ki modern tefsirlerde meydana gelen kimi yorumlar, hiçbir dayanağı olmayan zorlama tevillerden ileriye gidememişler. Zira İslam esaslarından olan iman olgusu, Kur'an'a ve içinde varid olunan her türlü meseleye yakinî bir inanışla inanmayı gerektirir. Kur'an'ın çoğu ayetleri ve mesajları açık ve anlaşılırdır. Okuyucunun zihninde olayı canlandıran ve başka bir manaya gelmeyen lafızlar ile birçok konu açıklanmıştır. Eğer bir ayette tevil yapılmasına ihtiyaç varsa dahi bu tevilin zahiri mana ile ve sahih rivayetler ile çelişmiyor olması çok önemli bir konudur. Klasik tefsirlerde bu hassasiyetlere riayet edildiğine şahit olsak da modern tefsirlerdeki kimi yorumlar, manaları oldukça açık olan ayetlerin dahi sırf kişisel bazı kriterleri karşılaması için zahiri manadan oldukça uzak bir şekilde tevil edildiğini gösterir niteliktedir. Bu durum kimi zaman modern tefsirlere karşı temkinli yaklaşmayı gerektirir hale gelmiştir.

Çağdaş tefsirlerde birçok konuda olduğu gibi mucize algısı hakkında da aynı yöntemin uygulandığını görüyoruz. Beşerî aklın ve bilimin kavrama ve açıklama getirmekten aciz kaldığı noktalarda bazı müfessirlerin, mevzu bahis mucizeyi Yüce Allah'ın kudretiyle meydana gelen harikulade bir olay olarak tanımlamak yerine bu olayı, aklın kavrayışına yakınlaştıracak kimi zorlama tevillere başvurduğu malumdur. Halbuki Yüce Allah her türlü zorluğu ve imkansızlığı meydana getirebilecek kudrettedir. Ayrıca mucizelerin çoğu peygamberlerin elleriyle, gönderildikleri kavme risaletlerini anlatma

yolunda iken gerçekleşmiştir. Sonsuz güç sahibi olan Yaratıcının, davasını yaymaları için gönderdiği elçilere kendi davasını destekleyecek nitelikte olağüstü kimi haller bahşetmesi şaşılacak bir olay değil, aksine imanı pekiştirecek olan bir gerçekliktir.

Tüm bunların yanında elbette ki modern dönemde dahi tam bir teslimiyet göstererek Kur'an'ı Kerim'i kast edilen asıl manaları açığa çıkaracak şekilde yorumlayan kimi müfessirler de mevcuttur. Bu müfessirler, Kur'an'da bahsi geçen harikulade olaylar karşısında klasik dönem müfessirleri gibi teslimiyetçi bir tavır takınmışlar, aşırı akılcılığın tesirinde kalmayarak Kur'an'ı hakkı ile tefsir etme çabasında olmuşlardır.

En doğrusunu Yüce Allah bilir.

KAYNAKLAR

- Ağırakça, Ahmet. “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”. *Artuklu Akademi Dergisi*, 1/2 (2014).
- Atik, Bilal. *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Bâkıllani, Muhammed b Tayyib b Muhammed b. Cafer. *et-Temhid*. nşr: Richard J. Mc. Cartyh, Beyrut: el-Mektebetü’ş-Şarkıyye, 1958.
- Bakır, İbrahim. *Mûcize Kavramı ve İmam Mâtürîdî’nin Konuya Yaklaşımı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Balcı, İsrâfîl. “Şakkı Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği”. *İSTEM*, 21, (Aralık 2013).
- Bayram, İbrahim. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Mûcizelere Bakışı”. *Gaziosmanpaşa Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2, (Aralık 2015).
- el-Bennâ, Hasan Ahmed Abdurrahman. *en-Nezerât fî Kitabillah*. Derleyen: İsâm Tellîme, Kahire: Dâru’t-Tevzî’ ve’n-Neşri’l-İslâmî, 2002.
- Birişik, Abdulhamit. “Tefsir”, *Temel İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: İsâm Yayınları, 2020.
- Birnsteil, Daniel. “Yahudilikte Mucize”. *Din Dilinde Mucize*, 2015.
- Bodenstein, Mark Chalil. “Hristiyanlıkta Mucize”. *Din Dilinde Mucize*, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Camiu’s-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 4. Cilt, Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1. Baskı, 2001.
- Bulut, H. İbrahim. “Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih’in Deve Mûcizesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/3 (Haziran 2004).
- Demir, Hatice. Tasvirlerle İsa’nın Mucizelerine Sahne Olmuş Bir Deniz: Celile. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 15/29, (Haziran 2022).
- Demir, Şehmus. *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması (Batı'yla Münasebetin Kur'an Yorumuna Yansımaları)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Doğan, Mehmet Zeki- Güneş, Abdalbaki. “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış”. *İlahiyat Dergisi*, 2 (Haziran 2019).
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru’l-Muhît*. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1999.

- Ecer, Cihangir. *Menâr Tefsirinde Mucizeye Bakış*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ersöz, Resul. “Kur’ân’daki Kıssa ve Mucizelerin Aklen İzahının İmkânı Üzerine”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/3 (2020).
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı*. çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. “Ahkam Tefsirleri Ve Özellikleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (Haziran 1994).
- Güngör, Mevlüt. *Kur’ân Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*. İstanbul: Kur’an Kitaplığı, 1996.
- Gürler, Zeynep. *Kur’an’daki Mucize Haberlerine Yaklaşımlar: İbn ‘Âşûr ve Muhammed Esed Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Havuz, Hasan Hüseyin. “Muhammed Esed’in Mucize Anlayışına Klasik Tefsirler Işığında Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/1 (Haziran 2019).
- İbn Ahmed, Ebû Abdірrahmân el-Halîl. *Kitabu’l-Ayn*. Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2003.
- İbn Faris, Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî Kazvîni el-Hemedânî. *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Dımeşk: Daru’l-Fıkr, 1979.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned IV*. İstanbul: 1981.
- İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’. *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*. Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye ,1998.
- İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükерrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisan’ul-Arab*. Beyrut:Daru’l Sadır,1993.
- el-İsfehanî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredat fı’l-Garibi’l-Kur’an*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Dımeşk: Daru’l-Kalem, 1991.
- İşcan, Mehmet Zeki. “Muhammed Abduh’un Nübüvvet Görüşü ve İslam Düşüncesine Etkileri”. *AÜİFD*, 26, (Aralık 2006).
- Karadaş, Çağfer. “İsra-Miraç Hadisesi, Mahiyeti ve Gerçekliği”. *Kisbu İlahiyat Dergisi*, 1/1, (Haziran 2019).
- el-Karadavî, Yusuf. *Kur’an’ı Anlamada Yöntem*. çev. Mehmet Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayınları, 2015, 1. Basım.

- Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından Mucize*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- el-Kattan, Mennâ Halil. *Ulûmu'l-Kur'ân*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Koçyiğit, Hikmet. "Modern Tefsir Hareketinin Niteliği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2013).
- Kurtubi, ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Ensari. *Camîu'l-Ahkamu'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim el- 'İtfiyyîş. Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kutluer, İlham. "Determinizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî es-Semerkandî. *Kitabut-Tevhid*. thk: Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi. İstanbul: İrşad Yayınları, 2001.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Beyrût: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim b. Haccâc. *Sahihu'l-Müslim*. İstanbul: 1992.
- Öz, Mustafa. "Ahmed Han, Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özdemir, Ahmet. "İbn Kesir'de Mucize Anlayışı". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (Ocak 2019).
- Özer, Aykut. "Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı". Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Paçacı, Mehmet. *Kur'an'a Giriş*. Ankara: İsam Yayınları, 2016.
- er-Razî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefatihü'l-gayb (Tefsiru'l-Kebir)*. Beyrût: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2004.
- Rıza, Muhammed Reşid-Abduh, Muhammed. *Tefsiru'l-Menar*. Mısır: Hey'etu'l-Mısriyye el-'ammetu li'l-Kitab, 1990.
- Sarbacker, Stuart. "Rudolf Otto and The Concept of The Numinous". *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002.

es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulumi'l-Kurân*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.

Şeyh Abduh, Muhammed - Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsiru'l-Menar*. çev.: Mehmet Erdoğan vd. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.

Şık, İsmail - Arıcı, Mehmet. “Abdulkahir Bağdadi’nin Mucize ve Keramet Anlayışı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (Aralık 2016).

Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri* İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.

et-Taberi, Ebu Ca’fer, Muhammed bin Cerir. *Cami’u-l Beyan an Te’vil-i ayi-l Kur’an*. Mekke: Daru-l Terbiyeti ve’t-Turas, 2010.

Taftâzânî, Saduddin. *Şerhul-Akaid*. Haz: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

Türcan, Saliha. “Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr’ın Yeri”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4/3 (Eylül 2019), 337-364.

Türker, Murat. “Emîn el-Hûlî’nin Düşünce Yapısı ve Edebî Tefsir Yönteminin Fikrî Arka Planı”. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 34/3, (2023).

Yakar, Hüseyin. *Kur’an’da Hz. Musa’nın Üç Asa Mucizesi Örneğinde Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Yavuz, Salih Sabri. “Mi’raç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Te’vil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki, Çetin, Abdurrahman. “Âyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*” İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur’ân Dili*. sad.: Hamdi Döndüren. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017.

Yurt, Mehmet Emin. “Fahrüddîn er-Râzî’ye Göre Mucize (Mefâtihu’l-Gayb Tefsîri Çerçevesinde)”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, (Ekim 2017).

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2012.

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir Tarihi*. çev. Doç. Dr. Aydın Temizer vd.. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî. *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1990.

ez-Zürkanî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l Kitabi'l Arabî, 1995.

